

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРИ ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ І ТУРИЗМУ

Кваліфікаційна робота магістра з психології

на тему:

« Особливості розвитку етичної свідомості в ранній юності. »

Допущено до захисту

« _____ » _____ року

Студентки групи МПС 01-19
факультету перекладознавства
освітньо-професійної програми
Психологічні дослідження
і консультування
за спеціальністю 053 Психологія
Ровейчі Мар'ям Мухаммедівни

Завідувач кафедри

(найменування кафедри)

Науковий керівник:
доктор психологічних наук,
професор
Бондаренко О.Ф

(підпис)   (ПІБ)

Національна шкала _____
Кількість балів _____
Оцінка ЄКТС _____

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY
Chair of Psychology, Pedagogics and Tourism

Master's Degree in Psychology

on the topic:

«The ethical consciousness development in early adolescence»

Admitted to the defence

of a thesis

« ____ » _____

Student of group MPS 01-19

Department of Translation

educational and professional
program

Psychological research

and counseling

Speciality: 053 Psychology

Roveichi Mariam

Head of a chair

(signature) (Full name)

Research Adviser:

Doctor of Psychological Sciences,

Professor

Bondarenko O.F

National scale _____

Scores _____

ECTS _____

Анотація

Кваліфікаційна робота магістра на тему: « **Особливості розвитку етичної свідомості в ранній юності.** »

Предметом дослідження є моральні норми, принципи та ціннісні смисли.

Об'єкт дослідження - етична свідомість студентів.

Мета роботи вивчення особливостей розвитку етичної свідомості в ранній юності.

Дипломна робота складається з двох розділів:

У першому розділі розроблено огляд теоретичної основи дослідження, визначено поняття моральної свідомості, моральних цінностей, етики, етичної сфери і розвитку; описано підходи зарубіжних і вітчизняних вчених до розвитку моральності у період ранньої юності; проаналізовано вплив етичної сфери на розвиток особистості; розглянуто чинники що впливають на становлення цінностей; описано загальні цінності у віці ранньої юності.

У другому розділі проведено опис методик, використаних у емпіричному дослідженні; зіставлена характеристика вибірки; встановлено етапи дослідження; описано отримані результати; проаналізовано отримані результати. Було оглянуто етичну сферу студентів і проведено аналіз моральних цінностей у віці ранньої юності як наявний показник рівня моральності суспільства. Досліджено фактор етичного становлення особистості у розвитку людини.

Ключові слова: етика, етична сфера, моральність, моральні цінності, моральний розвиток

Annotation

Thesis on the topic: «**The ethical consciousness development in early adolescence**»

The subject of research is moral norms, principles and values.

The object of study - the ethical consciousness of students.

The purpose of the study the peculiarities of the development of ethical consciousness in early adolescence.

Thesis consists of two sections:

The first section provides an overview of the theoretical basis of the study, defines the concepts of moral consciousness, moral values, ethics, ethics and development; the approaches of foreign and domestic scientists to the development of morality in the period of early adolescence are described; the influence of the ethical sphere on the development of personality is analyzed; the factors influencing formation of values are considered; describes the common values in early adolescence.

The second section describes the techniques used in the empirical study; the characteristic of the sample is compared; the stages of research are established; the obtained results are described; the obtained results are analyzed. The ethical sphere of students was examined and the analysis of moral values at the age of early adolescence as an available indicator of the level of morality of society was carried out. The factor of ethical formation of personality in human development is investigated.

Key words: ethics, ethical sphere, morality, moral values, moral development

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ЕТИЧНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ	9
1.1. Етична сфера як чинник розвитку у віці ранньої юності.....	9
1.2. Основні підходи до вивчення етичної сфери особистості.....	14
1.3. Проблема становлення моральних цінностей у віці ранньої юності.....	21
1.4. Загальні тенденції сучасних соціальних впливів на систему ціннісних смислів молоді.....	27
Висновки	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОПИС ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	32
2.1. Опис методик.....	32
2.2. Планування і хід емпіричного дослідження.....	36
2.3. Опис результатів дослідження.....	36
2.4. Аналіз результатів дослідження	49
ВИСНОВКИ.....	68
SUMMARY	70
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ.....	72
ДОДАТКИ.....	77
Додаток А.....	77
Додаток Б	79
Додаток В.....	82

Перелік основних понять

Етика - (лат. *ethica* < дав.-гр. ἠθική, утворене від грец. ἦθος — «звичай») — наука, що вивчає мораль. Філософська дисципліна, яка вивчає мораль, суспільні норми поведінки, звичаї.

Термін також часто вживається як визначення норм поведінки, сукупності моральних правил певної суспільної чи професійної групи. Етимологічно слово «етика» не пов'язане з «етикет»

Етична сфера - область моральних принципів людини.

Моральність - термін, найчастіше вживається в мові і літературі як синонім моралі, іноді — етики. У більш вузькому значенні моральність — це внутрішня установка індивіда діяти відповідно до своєї совісті і свободи волі — на відміну від моралі, яка, поряд з законом, є зовнішньою вимогою до поведінки індивіда.

Моральні цінності - моральні зразки, поняття, вимоги, що дають можливість людині оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній. Наприклад, чесність, вірність та інші риси порядної людини.

Моральні цінності є предметом розгляду етики й психології.

ВСТУП

Актуальність дослідження:

Положення моральності суспільства на даний час є недослідженою, новою темою. Молодь та підлітки являються основою нашого майбутнього, вони обирають яким шляхом йти далі, ставлять собі цілі та формують кардинально нові кодекси моралі та етики. Питання саме моральності суспільства завжди актуальне у просторі психології, соціології та інших дотикових наук. Основою становлення особистості вважається моральний розвиток, цінності, закони яких дотримується людина. Цінність людини як частини суспільства, як частини саме тієї системи соціально-психологічних рис неможливо дослідити, якщо не звернутися до її моральних переконань та цінностей. Те, що характеризує людину як наполегливу, освічену, професійну, талановиту, чуйну можна об'єктивно оцінити, дати правильну точну оцінку у контексті моралі.

Норми і правила змінюються, що створює диссонанс у свідомості студентів, що формують свій список моральних норм і правил. У світі, з безліччю варіантів як духовно наповненого, морально спрямованого самовизначення, так і спричиненими процесом модернізації неоднозначними нормами, порушується становлення моральної свідомості.

Соціально-значущим завданням сучасної психологічної науки є вивчення моральних і правових норм людини як фактора його соціальної поведінки. У роботах вітчизняних психологів підкреслюється важливість вивчення особливостей розвитку моральної свідомості особистості, морально-ціннісних аспектів. Дослідження становлення особистості відзначають посилення свідомих мотивів поведінки характерною рисою морального розвитку, юність це вік формування вольових якостей і виникнення інтересу до моральних цінностей.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ВІЦІ РАННЬОЇ ЮНОСТІ

Мета дослідження: дослідження особливостей розвитку етичної свідомості у віці ранньої юності

Об'єкт дослідження: етична сфера студентів

Предмет дослідження: особливості розвитку етичної свідомості

Гіпотеза дослідження: моральні принципи молоді будуть на низькому рівні і будуть відрізнятися за віковою та гендерною ознакою

Завдання дослідження:

1. Дослідити підходи до розуміння етичної сфери та становлення моральних принципів.
2. Зробити аналіз процесу становлення моральних цінностей, норм, та особливості формування етичної сфери у студентів.
3. Дослідити емпіричними методами стан моральності та головні моральні цінності у віці ранньої юності.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз наукової літератури, спостереження. емпіричні: методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості (Л. Кольберга), особистісний опитувальник Айзенка, опитувальник термінальних та інструментальних цінностей.

Наукова новизна полягає у дослідженні моральних цінностей у віці ранньої юності. Описано, визначено особливості формування етичної сфери. Визначено як саме моральні принципи впливають на розвиток особистості.

Значення отриманих результатів полягає у можливості використання при роботі над розробкою консультаційних методів, роботі спеціалістів із молоддю та розвитку молоді. Емпіричні дані по стану моральності студентів стануть допомогою у психопрофілактичних заходах

Особистий внесок: магістерська дипломна робота виконана самостійно, а також зроблено аналіз, постановка проблематики, емпірична частина дослідження, збір і аналіз результатів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ЕТИЧНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Етична сфера як чинник розвитку у віці ранньої юності

Вивчення особливостей розвитку студентів, яким займалися такі дослідники як Л. Божович, Т. Драгунова, О. Леонт'єв, Д. Фельдштейн звертають нашу увагу на значну та однозначно важливу роль даного проміжку у становленні особистості. Саме у цей період в свідомості людини відбуваються зміни, адже саме структура особистості перебудовується на основі психологічних структур, що існували раніше, а з часом виникають нові утворення і з'являються нові способи поведінки, моральні уявлення [34]. Аналізуючи особливості віку молоді у плані становлення моральності, Е. Ольшевська говорить про рівень високого розвитку інтелекту, абстрактного і логічного мислення, здатність до інтроспекції [30]. Усі ці компоненти створюють основу для усвідомлення морально-психологічних цінностей, ставлення самооцінки. Перехідний період від підліткового до юнацького віку є одним з найцікавіших, у зв'язку з переходом до стадії дорослого, що виникає ускладнення у виборі життєвого шляху [13].

Вибраний шлях у час юності не рідко визначає як саме складається життя дорослої людини. У психології юність це інтеграція до суспільства, де поведінку регулюють засвоєні раніше соціальні норми. Через я-концепцію людини відбувається засвоєння норм, і від ступеня усвідомлення та норм особистістю залежить регуляторна функція [5]. У вітчизняній психології перехід до юнацького віку періодизується з 15 до 20 років. Стрімкі зміни у свідомості відбуваються у юнацькому віці, коли підліток не здатний контролювати імпульси, ще не мають цінностей та цілей, не приймають норми які нав'язують суспільства але не мають власного уявлення.

Перешкода для самовизначення у такому віці стає ситуація у якій знаходиться сучасний світ. Приміряючи на себе різноманітні ідеали, цінності, переконання, молодь визначає свою модель поведінки [8]. За психологічною школою Б. Ананьєва, центральним етапом становлення особистості є саме вік юнацький. Він звертає увагу на перетворенні системи орієнтацій цінностей особистості, і виникненню компонентів змісту спрямованості на професійну діяльність. Також на необхідності пріоритетів життєвих цінностей, визначення перспектив та випробовування власних сил наголошують І. Кон та Е. Еріксон [18].

Загалом, у даних підходах йдеться про важливість ролі у становленні особистості цінностей в юнацькому віці. Морально-культурне становлення зумовлюється саме цінностями. Формування у юнацькому віці моральної культури та її ціннісних аспектів, стає змістовою зміною основних характеристик розвитку особистості, що відбувається на кожному з вікових етапів, а особливо у роки студентства [17]. Наразі студенти це перш за все люди віком від 18 до 25 років [25]. У деяких з психологічних класифікацій періодів життя людини даний вік розтлумачується як юність, одна із стадій дорослості. Цей період життя неоднозначно характеризують у психологічному понятті, і єдиний термін відсутній. Здебільшого студенти відносяться до віку ранньої юності з зовнішніми та внутрішніми особливостями, що йому характерні. Рисою, що є характерна для морального розвитку юнацького віку посилення мотивів поведінки які стали свідомими. Те, чого не вистачало у школі, а саме уміння собою володіти, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, самостійність, помітно зміцнюється.

Від того, як протікає формування особистості у дитячі роки залежать потреби, інтереси, духовність та погляди особистості. Під впливом різних факторів поступово дитина стає особистістю. Виділяють три фактори за Е.Еріксоном: соціалізація, спадковість та середовище [14].

Спадковість - це те, що діти отримують у спадок від своїх батьків, у генах. Спадковість за своєю структурою буває постійна та змінна. Постійна

означає що людина буде людиною, представником свого роду. Змінна частина - поєднує дитину з батьками.[38] Наступне впливає на дитину середовище, і це поняття у сенсі умов природних, де росте дитина. Тобто це культура, традиції, державний устрій, суспільство [48]

Соціалізація - формує цінності, знання, навички та інші соціальні якості особистості. Соціалізація допомагає людині виробити свою “Я-концепцію”, це означає здатність визначати приналежність до вікових, політичних, сімейних спільнот, самооцінювати моральні, фізичні, інтелектуальні якості людини [21]/ “Я-концепція” як самосвідомість особистості формується через суб’єктивного уподібнення і диференціації.

1. Переймання точки зору інших на себе, опосередковане чи пряме засвоєння іншого погляду
2. З боку батьків транслювання дитині оцінок, стандартів, способів поведінки, норм, прямо і непряме
3. Формування рівня домагань і очікувань з боку дитини на базі батьківських оцінок та стандартів
4. Система контролювання дитини
5. Межкомпліментарні відносини по Е.Берну
6. Залучення дитини до сімейних взаємин

Моральність як властивість особистості формується через засвоєння індивідом цінностей тих груп, до яких він належить.

Методологічним базуванням дослідження індивідуально-психологічних особливостей віку як фактору морального розвитку є гуманістичний підхід, який розглядає людину як індивідуальну, здатну до самооцінки та вдосконалення. Про це говорять А. Маслоу, К. Юнг, К. Роджерс. Відносно з гуманістичним підходом людина це моральне і свободне створіння, яке самоздійснюється, розвивається, самореалізується, самоактуалізується. Гуманістичний підхід зазначає про кризу цінностей, яка пов’язана з кризою суспільства. К. Роджерс зазначав навколишній світ як чинник сприяння чи перешкоджання самоактуалізації особистості[35]. Для морального розвитку та

самоактуалізації необхідні морально направлені умови. Гуманістичний підхід визначає моральність як основу поведінкових та діяльнісних механізмів і розвитку особистості.

Моральність людини визначають вершиною розвитку людини. Особистість не тільки розвиває ставлення до інших людей, а і реалізує свої цінності та ідеали[26]. Моральність розвивається у контексті індивідуально-психологічних особливостей, цінностей та мотивації особистості, її самосвідомості та властивостей характеру як відповідальність, правдивість. У тому як поводить себе особистість визначають ці якості. Питання розвитку і становлення моральності розглядають наряду з віковими особливостями, періодами кожного віку, новоутворень. Окрім того, вивчаючи особливості розвитку неможливо не звернути увагу на кризи розвитку особистості. Одна з таких це криза юнацького віку, а сама вона визначається як кризовий стан ідентичності юнацького віку [9]. За структурою весь період підліткового та юнацького віку ґрунтується на кризі, перед людиною стає низка індивідуальних виборів, ідентифікування та самовизначення. Не справившись із завданням індивід формує не пристосовану ідентичність. Варіанти формування виділяють такі:

1. уникання психологічної близькості, тісних стосунків з людьми.
2. відсутність відчуття часу, нездатність створення планів на майбутнє, страх дорослішати
3. непродуктивне застосування існуючих здібностей, відсутність головної діяльності.
4. формування ідентичності не загальноприйнятої

Через це підлітки обирають ідентифікацію протилежну від запропонованою батьками і вихователями.

Відокремлюють етапи формування ідентичності за ступенем того як людина визначає її [1].

1. Не сформовані переконання, цінності та цілі людини, та невизначена ідентичність
2. Несамостійна, сформована на чужих поглядах, авторитеті та прикладі передчасна ідентичність
3. Криза, у якій людина ще не визначилася як обрати варіант розвитку
4. Досягнута ідентичність, завершення

Перехід від кризи до вибору ідентичності проходить у період з 18 до 21 року. [16] Таку кризу можна вважати продуктивною, плідною якщо підліток вийшов на вищий рівень розвитку особистості і актуалізації. Це перш за є складовою морального розвитку особистості.

У психології процес становлення моральності особистості розглядають як визначення ставлення молоді до загальних значущих цінностей. Моральна сфера у віці юності розвивається із іншими чинниками особливостей зростання особистості. Серед них це

1. Поява професійного спрямування особистості, розвиток здібностей у обраній студентом галузі, особисті домагання і навички
2. Якості пов'язані з розвитком самостійності, активності і відповідальності
3. Засвоєння нових важливих соціально орієнтованих властивостей через нові ролі та новий соціальний статус
4. Прагнення самоосвіти, самопізнавати себе і саморозвиватись

Описані чинники спрямовані морально, і відносяться до життєвої позиції, формуванням норм і правил у суспільстві і вироблення способу поведінки у суспільстві загалом[5]. У віці ранньої юності розвивається сфера емоційності моральної культури, це проявляється через зацікавлене позитивне чи негативне ставлення до своїх якостей і до відносин міжособистісних. Самооцінка моралі та соціальних якостей базується на накопиченому досвіду у діяльності та спілкування.

Молодь розвивається морально у процесі самовизначення особистості, що за природою є ціннісний зміст. За характером розвиток системних сенсів

особистості які відбуваються поряд з моральним розвитком моральний. Таким чином визначення особистості морально спрямоване і має відношення до активного визначення індивідуальної позиції особистості до моральних цінностей і його позиції у суспільстві[39]. Юнацький вік ключовий період для морального розвитку, формування моральних цінностей і виховання моральної культури. Причина це усвідомлення мотиваційної поведінки, поява зацікавленості у моральних труднощах та шляхами вирішення, здатність до рефлексії, формування спеціальних моральних, психологічних і вольових якостей, самооцінка особистісна.

1.2. Основні підходи до вивчення етичної сфери особистості

На данному етапі питання про морально-ціннісне виховання досі не отримало свого вирішення, і найчастіше його інтерпретують як питання духовного і морального виховання у контексті освіти та релігійних питань [57]. Варіантом вирішення стають результати досліджень, які розкривають умови, чинники і механізми психологічного морального розвитку на різних стадіях формування особистості в онтогенезі.

Зараз розглянемо декілька різних підходів до питання морально-ціннісного розвитку.

Зарубіжні підходи

1. Психоаналітичний підхід описує проблему морального розвитку як один із найважливіших аспектів соціалізації у дітей, і пов'язують із принципами, нормами, моральними цінностями, що є формуючою структурою "Над-Я". Регулюючими чинниками нормативної моральної поведінки визначали совість та моральну відповідальність, які починають виникати саме у дитячому почутті тривоги і провини, і виникають у системі об'єктних відносин дитини через становлення і подолання Едіпового комплексу; комплексу Електри. Моральна орієнтація

особистості визначає характер відносно до ставлення до інших та емоційних процесів.

2. Важливе місце у психології моральності по праву займає розроблена Ж. Піаже концепція когнітивного конструктивізму моральної свідомості. Критеріями розвитку моральної свідомості виступають моральні судження і моральне мислення [43]. Когнітивний нормативний підхід виник у числі перших та став основою експериментальних вивчень розвитку моральної свідомості. Висновок який запропоновано теорією Ж.Піаже полягає у судженнях що рівень розвитку мисленнєвих здібностей визначає рівень розвитку моральних суджень у дітей. Виділяються дві стадії морального розвитку: гетерономна та автономна мораль. Стадія гетерономної моралі формує всі моральні судження під визнанням влади і авторитетності дорослої людини, а об'єктом регулювання називають дитину. Порушення справедливих вимог дорослого веде за собою покарання. У розрахунок не беруть умови зробленого, почуття і мотиви. Автономна мораль відносин із дорослим на цій стадії рівноправна, як суб'єкт саморегуляції дитина бере на себе відповідальність згідно з мотивами та намірами усіх хто приймав участь у ситуації. Моральна свідомість за Ж.Піаже розвивається із існуванням вертикальних і горизонтальних декаляжей [43]. Вертикальні зрушення характеризують розмежування теоретичної та практичної моралі: судження про власні вчинки та реальне життя відбуваються не з об'єктивною відповідальністю, а вербальні судження і думки про чужі вчинки з відповідальністю. Суб'єктивна відповідальність починає з'являтися у моралі реального життя і афективного морального мислення, а теоретичне мислення розвиває відповідальність згодом. Усвідомлення практичності морального мислення та свідома реалізація це теоретичні судження.

Теорія Піаже стала розвиватися у концепції Л. Кольберга, яка описує стадії розвитку моральності як зміну когнітивних здібностей дітей та досвід соціалізації. Стадії розвитку моральної свідомості були виділені через лонгітюдне дослідження морального розвитку за принципом справедливості яка містить у собі еквіваленту та компенсаторну операції і забезпечує урівноваженість суспільного життя. Л. Кольбергом було виділено основні стадії розвитку моральності: преконвенціональний, конвенціональний і постконвенціональний [46]. Кожна за стадій включає два рівні. На преконвенціональній стадії рівень гетерономної моралі у якому слідування нормам базується на наслідуванні авторитетів і прагненні уникнути покарання, замінюється на рівень інструментального індивідуалізму і обміну, як наслідок справедливість розуміється як рівноправний системний обмін ти мені я тобі.

Конвенціональна стадія засновується на договорі і змінює характер від однієї стадії до іншої - від типу міжособистісної конвенції, з пріоритетним бажанням бути хорошим і взаємного очікування та конформності, до соціальної конвенції же чітко виконуються правила та орієнтуються на соціальні закони, тільки за умови відсутності протиріччя з іншими правилами [48]. Постконвенційна стадія розвитку моральної свідомості говорить про перехід на систему рівноправних відносин особистості і суспільства та від рівня соціального договору на основі прийняття до уваги прав особистості, до рівня універсальних моральних норм. Соціальний контракт направлений на права людини які необхідно поважати у будь-якому соціумі незалежно від ставлення до цього більшості. Універсальні етичні принципи визнають право наслідувати обрані моральні принципи і закони, що відповідають універсальним моральним нормам і права не наслідувати закон у випадку суперечних принципів закону права на життя, свободу вибору та вирішувати вчинки відповідно з власних переконань[27]. Соціальна рівновага забезпечується на вищому рівні з такою позицією.

Моральний розвиток періодизується у когнітивному підході за чотирма критеріями:

1. Створення різноманітних стадій мислення
2. Не змінюється послідовність стадій, а тільки прискорюється чи уповільнюється розвиток у впливі культурного фактору, шляхом інваріантного порядку стадій.
3. Цілісна структура стадій
4. Вищі та нищі стадії, за ієрархією з більшою диференційованістю та інтегрованістю стадій що вище і реінтеграція нижчих

Надбання Піаже-Кольберга визнають, і хоча ряд положень піддають критиці як і завжди ця концепція теоретична основа при розробці програм морального виховання і освіти.

3. Емпатійний підхід К.Гілліган ґрунтується на принципі турботи про іншу людину, потреб, почуттів і переживань. Стійкі типи моральних поглядів, що зумовлені особистісними установками визначаються як нормативні та емпатійні. Нормативні як прагнення дотримуватися принципів справедливості та людських прав. Емпатійні направлені турбуватися про реальне благополуччя конкретних людей. Моральність пов'язана з гендером, так нормативний тип частіше проявляються у чоловіків, а емпатійний частіше властивий жінкам [16]. Гіпотетичні і реальні дилеми обґрунтовуються та вирішуються у співвідношенні рішень моральних дилем з рамками моральних поглядів. Жінкам характерні три види морального розвитку: турбота про тих хто задовольнить її потреби, самопожертва своїми бажаннями після бажань інших людей, самоповага вибору турботи про чужі або власні потреби

Загальна логіка морального розвитку особистості відображається у названих рівнях та рівнях розвитку названих Л.Кольбергом - саме справедливість і турбота. Єдність розглядання намірів та результатів моральних дій особистості є новизною концепції Гілліган. Автор запропонував оригінальний метод формулювання випробовуваними дилем із власного життя і аналізування. В дослідженнях перевагу типів морального розвитку гендерних груп було лише частково підтверджено.

4. Концепція просоціальної поведінки Н. Айзенберга досягла прогресу у вивченні морального розвитку особистості з принципу турботи. Звертається увага на розвиток альтруїзму, принципу турботи не мотивованої нагородою або покаранням, цілеспрямована добровільна. Когнітивна психологія, біхевіоризм, дослідження емоційного чинника моральної поведінки інтегрує розглядання просоціальної поведінки як співвідношення когнітивних та емоційного компоненту. Емоційна складова визнана у альтруїстичній поведінці і існує декілька точок зору яка з емоцій емпатії симпатії або дистресу ключова. Н. Айзенберг вважає що симпатія оптимальний регулятор альтруїстичного механізму. Існують також просоціальні афекти які відносять до емоційних станів що впливають на соціальну поведінку людини.

Альтруїстична поведінка особистості містить три види процесу атрибуції та прийняття власного рішення за когнітивною складовою. Атрибуції сприймання людей та себе як хороших, альтруїстична поведінка як турбота про благо інших людей, оцінювання потреб іншої людини та об'єктивна необхідність допомоги. Альтруїстична поведінка це ряд соціальних когнітивних операцій урахування точки зору інших та децентрації, оцінка необхідності допомоги та здатна людини до самостійного вирішення проблеми, мотивація емпатії до альтруїстичної поведінки, оцінка можливості надання допомоги, процес планування допомогти у співробітництві[20].

Періодизація розвитку просоціального мислення була запропонована Н. Айзенберг і складається з п'яти стадій.

Стадія 1. Орієнтованість на власні інтереси, відступання від моральних норм через гедоністичний погляд. Допомога іншим надається за умов власного виграшу для себе, встановленні бажаних відносин, емоційне відношення до того кому потрібна матеріальна допомога. Така стадія прослідковується у дошкільному та молодшому шкільному віці.

Стадія 2. Орієнтованість на те, що потребують інші люди, навіть якщо це конфліктує із власними потребами. При врахування потреб не характерна

рефлексія, вербальні вирази симпатії та переживання почуттів провини. Це характерно для молодшого та дошкільного віку.

Стадія 3. Пошук схвальної реакції і думки оточуючих. Вибір засновується на стереотипах хороша погана, правильна неправильна поведінка еґо-орієнтована чи просоціальна. Стадію проходять характерно молодший шкільний, підлітковий і юнацький вік.

Стадія 4(а) Позиція потреб людини, почуття провини чи позитивне емоційне відношення згідно з моральними нормами через емпатичну рефлексію. Це характерно для юнацького, підліткового та молодшого шкільного віку.

Стадія 4(б) Прийняття морального вибору базується на урахуванні інтеріоризованих не до кінця усвідомлених цінностей, норм моралі та уявлень про обов'язки і відповідальність, прийняття норм захисту прав і гідності кожного з членів суспільства. Це характерно для підліткового, юнацького віку та дорослих.

Стадія 5. Заснування морального вибору з свідомим урахуванням інтеріоризованих цінностей, моральних норм, відповідальності, прав і рівності людей. Найважливішим фактором регулювання моральної поведінки є зберігання самоповаги як вплив на ціннісно-нормативну сферу.

У теорії Н. Айзенберг динаміка розвитку просоціальної поведінки за віковим показником виходить як зміна еґоїстичних і гедоністичних причини морального вибору у дошкільному і молодшому шкільному віці на соціальне схвалення і підтримання соціальних норм у молодшому шкільному віці, і на почуття відповідальності за стан суспільства у підлітковому.

5. Теоретичні уявлення про моральні направленість особистості розвивалися у новому напрямку вивчення моральних норм і правил як ієрархія і зміст причин для морального вчинку. Теорія доменів соціальних норм Е. Турієля виділяє три домени по рівню узагальнення, значенню, важливості і генезису. моральні правила, конвенційні правила, персональні правила [54]. Справедливість і турбота про людей основні принципи моральних норм як

вищого рівня регуляції поведінки. Норми цього домену: збереження життя, здоров'я і безпеки людей, справедливість яка основана на рівних правах та привілегах, допомога [54]. Такі норми прийняті у суспільстві, і передбачають обов'язкове виконання. Специфіка окремого суспільства та конкретних соціальних груп регулює спосіб поведінки за допомогою конвенціональних норм. Міжособистісна взаємодія і співпраця визначаються індивідуальною поведінкою та персональними нормами які встановила особистість. За віковими особливостями виробляються персональні норми, виділяються і засвоюються конвенціональні норми і моральні норми. Діти розуміють що три групи норм важливі і обов'язково повинні виконуватися уже у молодшому шкільному віці.

6. Важливий крок до поєднання різних концепцій морального вибору особистості як альтернативи справедливості і турботи було зроблено чотирьохкомпонентною теорією морального розвитку Дж. Реста. Моральна поведінка містить чотири структурні компоненти чутливості, морального мислення, моральних суджень, мотивації та характеру. Моральний розвиток ґрунтується на вивченні генетичного і функціонального зв'язку усіх складових. Перша складова - моральна сензитивність усвідомлення людини що її дії несуть у собі наслідки впливу на інших, рефлексія над бажаннями, потребами і правами інших у ситуації протилежності до власного інтересу. Усвідомлюючи людина знає як її дії впливають на людей, знає про тих хто приймає участь у ситуації морального вибору, може конструювати варіанти вибору поведінки у ситуації [38]. Моральна ситуація буде сприйматися не коректно при недосконалих когнітивних схемах. Друга частина розкриває причини вчинку і морального вибору по моральному мисленню і судженнь. Цінності та моральні ідеали особистісної моральної мотивації є третьою складовою. Людина приймає особисту відповідальність за свої рішення. Останнім компонентом є моральний характер. Адекватно сприймати моральну дилему, звертати увагу на позиції і очікування та наслідки які можуть бути для учасників і високоморально мислити з вираженою мотиваційною спрямованістю недостатньо для того щоб здійснити моральний вчинок. Вирішуючи моральну дилему суб'єкту необхідно

бути готовим діяти за прийнятим планом, супроти соціального тиску і прийняти відповідальність за прийнятий вибір, це обумовлення морального характеру. За Дж. Рестом моральний розвиток не описується конкретною послідовністю стадій чи наскільки наближені до когнітивної структури. Не зважаючи на стадію морального розвитку рішення приймають залежно від конкретного домену. У різних моральних дилемах людина запобігає до окремого морального принципу.

Вітчизняний підхід до дослідження морального розвитку говорить про моральні норми, зразки, еталони та способи поведінки. У діяльності дитина усвідомлює, приймає і набуває особистісні смисли [25]. Суть морального розвитку полягає у спеціальних функціональних системах на кожному з вікових етапів. Засвоюються зразки поведінки у ході діяльності і спілкування з дорослими як моральний розвиток внутрішніх регуляторів поведінки. Моральний розвиток регулюється соціальними стандартами шляхом розумового і емоційного спілкування. Для морального розвитку дитини важлива і взаємодія з однолітками. Моральна норма соціуму та досвід основуються на принципі справедливості і принципі турботи у залежності від свідомості громадськості та типу практичної взаємодії і типу культури.

1.3. Проблема становлення моральних цінностей у віці ранньої юності

Зараз виховання дітей відбувається у ускладнених умовах реформи багатьох державних систем. Стан молоді суттєво змінився, так як і змінили свою структуру принципи роботи сучасних молодіжних організацій та освітніх установ. Через це формування цінностей у віці ранньої юності проходить під впливом сьогоденних змін.

Цінності у людини формуються протягом усього життя, проте найбільш сензитивним періодом для формування цінностей є на думку Ш.С. Кона підлітковий і студентський вік [17]. Такий віковий період займає важливе місце

у процесі пізнання особливостей соціального розвитку і соціалізації. Цей специфічний пубертатний період динамічно переходить до фази розвитку і становить систему життєвих цінностей. Психологія та педагогіка описують період юності як важкий, перехідний, критичний. Даний віковий період показує складність розвитку особистості. У організмі підлітка відбуваються перебулови, змінюється самосвіломість та відносини і способи взаємодії з оточуючими, дорослими та однолітками, з'являються інтереси та мотиви пізнавальної і навчальної діяльності. Такий процес впливає на те як людина поводить себе, якою діяльністю займається та її відносини.

Загострений перебіг даного періоду в онтогенезі зумовлюється переплетеними протиріччями в особистості молодої людини [44, с.19]. Такі стани є складними психологічними комплексами, і проявляються у внутрішніх і зовнішніх реакціях та поведінці, розладах та агресії. Організм проявляє підвищену активність, а захисні сили у поєднанні з низьким рівнем самоконтролю і нервовою та психічною нестійкістю призводять до дисгармонії з розвитком особистості людини, та негативному формуванні моральних цінностей. [50]. Психологічний стан у такому віці залежить від двох моментів - психофізіологічного статевого дозрівання, і соціального переходу дитинства до дорослого. Перший момент пов'язаний з гормональними і фізіологічними процесами, такі процеси тілесних змін і статевого потягу, і емоційно-чутливих. Також другим компонентом є критичне мислення, розвиток рефлексії через розумову форму свідомості. Цей стан визначальний для психіки людини. Формуються моральні поняття та цінності особистості у даний віковий період.

Для того щоб зрозуміти як формуються цінності у цьому віці необхідно розглянути більш докладно основні характеристики такого віку. Першою закономірністю є перехід відносин з батьками від залежності до взаємної поваги та рівності. Другим відзначають формування внутрішнього світу і відкриття проблем самосвідомості і самовизначення. Зрозуміло, що діти проєктують свою фантазію на єдину усвідомлювану реальність у пошуках та прагненні пізнати самого себе, здібності і можливості, пошуку себе у

відносинах з оточуючими. У віці юності зовнішній світ являється лише однією можливістю суб'єктивного досвіду, зосередження якого на собі самому. Молоді люди знаходять здатність зануритися у себе та насолоджуватися власними почуттями, усвідомлювати свої емоції не як похідні від зовнішніх подій, а як стан власного я.

Важливо те, що у юнацькому віці людина прагне ідеалу. Дитина усвідомлює себе як особистість, наслідує обрані ідеали, порівнюючи себе із оточуючими, не завжди досконалими. Тимчасово вплив однолітків стає сильнішим ніж значення сім'ї у становленні особистості. Інститут соціалізації у цей період є неформальні об'єднання. Активне соціальне життя обмежене проблемами та інтересами які існують і компанії. Адекватність самооцінок з віком підвищується. Дорослі показують більш реалістичну самооцінку, ніж юнацькі, а юнацькі більш об'єктивні підліткових. Усвідомленість своїх переживань підвищує увагу до себе, переживання за враження яке людина справляє на інших і внаслідок такого сором'язливість. У період юнацтва на першому плані задоволення через правильний вчинок, і переживання на основі проступків. Негативні цінності формуються на основі негативного емоційного досвіду. [13].

Ці характеристики раннього юнацького віку мають вплив на формування цінностей, на основі інститутів соціалізації. Людина розвивається соціально протягом усього життя в різних соціальних групах. Соціальні групи є носіями різних норм і цінностей, і є найближчим оточення людини, такі як сім'я, школа, студенти, колеги. Ці групи називаються інститутами соціалізації і формують зовнішню регуляцію поведінки людини. [22].

Б. Бітінас аналізував механізми формування цінностей людини як вільне виховання, фіксовані соціальні установки, переконання. Специфічний досвід людства формується із соціальних ідей які спонукають позитивні вчинки і стримують негативні розуміється як інтеріоризація. Інтеріоризація це становлення соціальних норм як домінант, що є регуляторами життя людини.

Формуючи цінності, люди переводять об'єктивні цінності у особистісно значущі суб'єктивні цінності.

Формування моральних цінностей містить два аспекти:

- змістовний аспект реалізується на основі засвоєння знань про цінності, поведінки відповідно з цінностями, здатності до співчуття і співпереживання
- процесуальний компонент є засвоєння моральних цінностей як зміст етичних норм і цінностей і реалізація у поведінці.

Соціум містить свою структуру цінностей, і відображає самотність культури, у якій люди освоюють норми і правила через індивідуальний процес соціалізації[14]. На формування цінностей підлітка та процес його самовизначення впливають усі вікові зміни.

Цінності спонукають людей задавати питання до чого їм варто прагнути, обираючи якийсь вид діяльності, і чи здатні вони обмежити себе, поступитися, піти на компроміс. Особистість у своєму індивідуальному шляху діяльності обирає моральні цінності. Людина є частиною суспільства, тож суспільство повинно приймати позицію помічника і не залишатися осторонь у виборі особистісного шляху, не нав'язуючи свою думку. Позиція найближчого оточення індивіда має значення у юнацькому віці, це стадія становлення, формування і самовизначення людини [26].

Структура цінностей у цьому віці формується з характерним цьому періоду розвитком. Психологічна база цінностей індивіда формується у вигляді стійкого кола інтересів. Інтереси стають не приватними і конкретними, а абстрактно-загальними і більшість є направленими на питання світогляду, моралі, етики. Власні переживання і переживання інших людей стають предметом інтересу. Цей період перетворення дитини на дорослу потребує самовизначення і ускладнюється проблемою формування у особистості самосвідомості [4].

Людина спілкується з оточуючими і постійно потрапляє у ситуацію прийняття рішень. У такому випадку потрібно розглянути і оцінити можливі варіанти у сфері визначення своїх моральних цінностей. Цінності не утверджені і людина випробовує їх на практиці через поведінку і вчинки оточуючих.

Інститут соціалізації який неможливо замінити ніяким іншим це сім'я. У сім'ї людина проходить перші адаптаційні періоди соціального життя. Основа соціальних відносин, звички формуються до 7 років дитини у головному соціальному оточенні. Формується система соціальних відносин, відношення до себе і інших та різних видів дій. У сім'ї осмислюються перші норми, цінності і соціальні ролі, вивчають перші навички взаємодії. Людина складає суб'єктивні оціночні судження, на основі значущих відносин, формування характеру, засвоюються норми. При неправильному вихованні відбувається неправильна соціальна адаптація. У випадку позитивного впливу благополучна соціалізація і соціальна адаптація залежить від сім'ї не тільки у дитячому віці, а і протягом усього життя. Життєвий стиль дитини формується батьками в системі соціальних відносин.

Характерна риса морального розвитку і віці юності є прагнення вдосконалити якості особистості, реалізувати не лише потреби і цілі людини, і соціально значущі цінності у суспільстві. Компоненти моральної самосвідомості заслуговують окремого розгляду. Вивченням розвитку моральної самосвідомості займалися В. Токарева і О. Ольшевська [30]. Виділяють когнітивний, емоційний і поведінковий компонент. У віці юності змінюється когнітивний компонент знань, понять, суджень, вірувань, цінностей. Індивід інакше відноситься до ідеалів, принципів, приймає інші моральні норми [5]. Це обумовлюється у процесі розвитку моральних уявлень особистості та інших компонентів моральної самосвідомості. Цінності молоді прагматизуються, моральні цінності перебувають у кризі, розпливчасті, відсутній фокус на загальнолюдських цінностях та ідеалах. Ідеалізація своїх поглядів та цінності соціуму складають когнітивний компонент моральної самосвідомості у юнацькому віці. Моральні цінності керують динамікою і

характером міжособистісних відносин у процесі розвитку моральної сфери. Емоційний компонент моральної самосвідомості розвивається через позитивне чи негативне ставлення до морального досвіду та досвіду міжособистісної взаємодії. Емоційний компонент моральної самосвідомості досягає головного розвитку коли індивід націлений на моральність особистості. Поведінка особистості більше відповідає соціальним нормам і суспільним принципам моральності у наповненні поведінкового компоненту новим змістом. О. Ольшевська досліджувала наявність деструктивної поведінки серед молоді у взаємодії з однолітками та викладачами. Поведінковий компонент недостатньо досліджений, проте В.В. Шахов відзначає цей компонент як показовий у двох інших компонентів і містить у собі поведінку у професійній діяльності та відповідальність за результати діяльності. У дослідженні О. Ольшевської виділяють типи розвитку моральної самосвідомості у молоді. Перший тип недиференційований, і має низьку моральну самооцінку, негативне ставлення до питань моральності та понять моральності. Другий тип морально-автономний із морально-автономним типом мислення, усвідомленням цінностей, адекватністю у самооцінці, підвищення доброзичливості. Соціально-орієнтований третій тип поєднує адекватність моральної самооцінки, нормальне відношення до питання моральності і нерозвиненість моральності.

Дослідження психологічних особливостей молоді говорять про уявлення моральності отриманих у будь-який спосіб матеріальних благ. Молодь недооцінює моральні знання і цінності, прагматично і меркантильно відносяться до моральності. Соціально-економічні реформи та інформаційний вид суспільства є причиною змін у моральній самосвідомості. Молодь високо пристосовується до нових умов, а разом з пристосуванням сприймають негативні компоненти [34]. Цінності у цьому віці містять активну, креативну та критичну складові, з патріотизмом, повагою до старших, милосердя, працьовитості, пунктуальності на нижчому рівні значення у житті. Духовний, моральний, соціальний і економічний розвиток суспільства залежить від молоді у контексті важливої сили, соціальної групи. Професіоналізація формує

спеціальні здібності, перетворює мотивацію і систему цінностей, цей вік називається центральним періодом становлення особистості. Самовизначення цінностей у цьому віці за дослідження А. Кірьякової є за етапами:

1. Перейняття цінностей суспільства особистістю, виникнення власного світогляду.
2. Усвідомлення себе і суб'єктивної думки особистості у світі цінностей, формування ідеального та реального "Я".
3. Формування життєвої позиції як підсумка образу майбутнього на знаннях і нормах суспільства.

1.4. Загальні тенденції сучасних соціальних впливів на систему ціннісних смислів молоді

Моральні цінності одночасно стійкі і мають динамічний характер. У період становлення суспільства згодом цінності трансформуються. Стихійним та неконтрольованим процес перетворення є у революційній зміні традиційних правил.

Усі соціальні групи базуються на особливій, притаманній лише їм центральній ідеї. Норми, звичаї, певний порядок життя і особиста безпека, задоволення матеріальних потреб встановлюють з допомогою культурного об'єднання суспільства. Перебуваючи у соціокультурному колі, люди потребують загальних правил, цінностей, установок. Соціально-економічні умови, у яких людина живе формують різні підструктури свідомості особистості і моральні цінності [25].

Структура суспільства значно змінилася. Суспільства поляризовано за соціально-економічними групами, критеріями, завданням розвитку є проблеми соціальної нерівності. Формування нових моральних цінностей проявляється в системі цінностей молоді з несформованою системою цінностей.

У будь-якому суспільстві молодь грає роль важливого ресурсу у економіці, культурі і політиці. Молодь спрямовує розвиток суспільства, приймаючи цінності та норми, відповідаючи на соціальне стимулювання. Суспільство створює перешкоди на шляху входження молоді у систему відносин, висуваючи деякі вимоги. Для прийняття участі у формуванні відносин, молодь має бути досвідчена, володіти глибокими знаннями, системою цінностей і норм поведінки[24]. Більшість молоді цим вимогам не відповідає.

Цінності мають відмінності залежно з соціальними змінами. Основний досвід і цінності засвоєні у юнацтві стійкі до соціальної трансформації, і різні покоління відображають різні цінності, залежно від соціальної епохи у якій проходила соціалізація індивіда. Система цінностей у різних соціальних групах та поколіннях не має тотальності. Виникає конфлікт і не отримують досвіду через зміцнення протиріччя між поколіннями. Цінності і їх значення, особливості їх регулювання і усвідомлення руйнуються. Специфіка сучасного життя полягає у протистоянні молоді та старшого покоління. Це відбувається як наслідок економічних, ідеологічних, духовних, психологічних, соціально-культурних чинників. Цінності викликають конфлікт через сферу споживчих, художніх уподобань, поведінки та здоров'я [15]. Прогрес у економічній діяльності викликав у молоді прагнення до цінностей престижу та соціальних досягнень. Цінності старшого покоління не цікавлять молодь. Вони адаптуються до будь-яких трансформацій суспільства. Покоління за природою різні, частково це пов'язано з віковими відмінностями. Зовнішні атрибути демонструють прагнення молоді виділитися [3]. У цьому періоді цінуються інновації та яскравість, а попереднє покоління традиції. Відмінності можуть пояснюватися культурним середовищем, у якому людина перебувала на період соціалізації у умовах макросоціальних, територіальних, історичних.

Формування соціального досвіду залежить від безлічі обставин і чинників що впливають на цінності молодих поколінь. Соціокультурне середовище молоді регулює формування цінностей. Чинником соціокультурного засвоєння

цінностей являються сім'я, культурна сфера діяльності, система освіти, переважаюча ідеологія, релігія.

Об'єднання особистості з суспільством, визначення потреб і цінностей відбувається у сім'ї. Сім'я виконує педагогічну функцію і цілеспрямовано впливає на виховання і взаємовідносини, стимулює чи стримує типи поведінки. Виховання сукупності основоположних моральних цінностей, духовних потреб формується батьками. Від морального клімату у сім'ї залежить становлення особистості. Обстановка залежить від культури, освіченості, роду занять та норм поведінки.

Освіта є фундаментальним соціальним інститутом формування цінностей. Освіта має соціалізуючу функцію і залучає особистість до суспільства формуючи систему цінностей, знань і навичок, інтегрує індивіда у суспільне життя.

У системі соціальних інститутів дієвий фактор формування цінностей це поширення ідеології. Ця форма моральних цінностей є формою суспільної свідомості. Ідеологія це форма національної, класової, групової свідомості, відображення сторін соціальної дійсності, система цінностей націй, класу, групи, позиції по відношенню до інших ідеологій. Це те, що формує суспільну систему соціальних цінностей і гарантує стабільність суспільства.

Нові інформаційні технології зумовили значну цінність інформації для людини. Історично накопичені попередніми поколіннями соціальні і культурні цінності зумовлюють захист і прогрес суспільства [16]. ґрунтується життєдіяльність на інформації і створенні умов стабільності суспільства. Фундаментальна інформація сприймається і оцінюється під впливом реклами. Молодь усвідомлює як цінність споживання, а не створення, знижуючи творчі можливості перспективи розвитку суспільства. Особливий механізм формування цінностей створює культуру з набором норм і цінностей. Цінності і норми протирічать соціально значущій культурі, з'являється нова культура і цінності, своєрідна сучасна масова культура.

Сучасні соціальні перетворення підвищили значення засобів масової інформації. Еволюція сучасного суспільства обумовлена комунікативними процесами. Формування інформаційної культури та соціально-культурних стереотипів, від ступеня яких залежить чи здатна молодь розуміти та обробляти інформацію, відбувається під впливом ЗМІ із значними змінами. Поступово ціннісна картина суспільства перетворюється із запропонованих особистостям аксиологічних, поведінкових, концептуальних моделей. Вплив ЗМІ на молодь пояснюється можливостями психологічного тиску в усіх видах інформуванні, вихованні, навчованні та управлінні. Найбільше тиск діє на всебічності у випадку спільних уявлень маніпулятора і сприймаючого, а через різні знання отримані шляхом ЗМІ ймовірність встановлення спільного уявлення з сприймаючими зростає разом з впливом на свідомість.

При умові активної участі суспільства і держави у формуванні позитивної орієнтації і застосування резерву інноваційності молоді можна забезпечити стабільність процесу соціального відтворення [30]. Щоб досягти узгодженості і продуктивно впливати на процес становлення молодого покоління важливо вдосконалити інститути соціалізації і підтримувати динамічну рівновагу соціокультурного середовища у якому вони функціонують.

Притаманний різним цивілізаціям характерний суспільний побут визначається цінностями і відповідною соціуму моральною свідомістю [11]. Моральна свідомість є основою повсякденної практики усіх членів суспільства. Мораль здійснює зворотній вплив і відзеркалює процеси політичні, економічні, ідеологічні [31]. Випробування політичного, економічного, соціального і міжнародного характеру морально здорове суспільство здатне витримати. Із досвіду людства великі цивілізації починали крах з моральної кризи, еліта і широкий загал не дотримувались традиційних моральних норм піддаючись всездозволеності, моральному безладу і демонстративній антиморальності. Динамічні суспільні процеси, формування оновленої системи економічних відносин, зміни соціального-політичної спрямованості призводять до змін системи соціальних відносин, цінностей і морального здоров'я суспільства.

Взаємодія соціальних спільнот на рівні країн є причина зникнення часу і простору з виникненням гіперпростору в процесі інтенсивної інформатизації. Системного характеру зміни відбуваються у екологічних, економічних, законодавчих, демографічних, культурологічних, психологічних сферах на основі новітніх технологій, які змінюють виробництво і уявлення людини про власні можливості. Інформаційні мережі доступні віковим групам населення у всьому світі не регулюються законодавством і не тільки позитивно, і негативно впливають на формування цінностей суспільства. Негативно впливає на те як розвиваються особистості і процеси виховання громадян доступність недоброякісних теле, радіо, відео продукції, музичних, художніх, друкованих матеріалів і інформації.

У формуванні суспільної моралі грає суттєву роль культура. Приватні радіоканали, видавництва, кінотеатри і музичні організації являються домінуючими у культурному виробництві. Не зважаючи на це ринок товарів і послуг культури не зазнав радикальних змін. Громадяни задовольняють попит на музику, книжки, фільми вітчизняним виробництвом менше ніж на половину, переважно вдаючись до імпорту [20]. Економічні і ідеологічні питання втрат економіки через вивезення доходу і небажаного впливу масової культури на суспільну свідомість виникають у домінуванні іноземної культури.

На формування цінностей молоді впливають чинники:

- глобалізації
- інформатизації
- нової соціальної культурної реальності
- доступності до інформаційних мереж

Висновки

Ми розглянули поняття моральних цінностей, етичної і моральної сфери особистості. Визначено період переходу до юнацького віку у вітчизняній психології періодизується з 15 до 20 років. Моральність людини визначено вершиною розвитку людини. Особистість не тільки розвиває ставлення до інших людей, а і реалізує свої цінності та ідеали. Моральність розвивається у контексті індивідуально-психологічних особливостей, цінностей та мотивації особистості, її самосвідомості та властивостей характеру як відповідальність. Нами визначено що соціум містить свою структуру цінностей, і відображає самобутність культури, у якій люди освоюють норми і правила через індивідуальний процес соціалізації. На формування цінностей підлітка та процес його самовизначення впливають усі вікові зміни.

Соціокультурне середовище молоді регулює формування цінностей. Чинником соціокультурного засвоєння цінностей являються сім'я, культурна сфера діяльності, система освіти, переважаюча ідеологія, релігія.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОПИС ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Опис методик

Для дослідження особливостей становлення цінностей у віці ранньої юності ми виділили три методики: методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості Л. Колберга, особистісний опитувальник Айзенка, опитувальник термінальних і інструментальних цінностей.

Методика Л. Колберга передбачає надання досліджуваним моральних дилем та аналізу відповідей. У нашому дослідженні було надано дві дилеми з супроводжуваними їх питаннями. Текст методики знаходиться у Додатку А.

Л. Колберг говорить про три етапи розвитку моральних суджень: преконвенційний, конвенційний, постконвенційний.

Моральні судження є егоцентричними на преконвенціональному рівні. При оцінці вчинків враховується принцип вигоди і фізичні наслідки. Те, що приносить задоволення вважається добре, те що завдає невдоволення погано.

Конвенціональний рівень розвитку це етап прийому індивідом оцінок які пропонує сім'я, клас, релігійна громада. Норми таких груп сприймаються як істина і мають некритичний характер засвоєння та дотримання. Необхідно діяти згідно з прийнятими групою правилами. Вони можуть бути і загально прийнятими, як біблійні заповіді. Норми тієї групи, з якою людина ідентифікує себе поводять себе як зовнішні обмежувачі, що не є результатом вільного вибору людини [48].

Постконвенційний рівень розвитку суджень рідко проявляється серед індивідів навіть у дорослому віці. Поява гіпотетико-дедуктивного мислення зумовлює можливість досягнення цього рівня моральних суджень. Вони не схожі з нормами референтної групи, але є універсальними. На цій стадії розвитку людина шукає загальні підстави моральності.

Кожен з рівнів має стадії виділені Л. Кольбергом. На думку автора досягти стадії можливо тільки у конкретній послідовності.

Стадії розвитку моральних суджень Л. Колберга.

Таблиця 2.1

Стадія	Вік	Підстава морального вибору
Преконвенціональний рівень		
0	0-2	Роблю те, що приємно мені
1	2-3	Спрямованість на покарання. Підкорююся правилам, щоб уникнути покарання
2	4-6	Наївний споживчий гедонізм. Дію так, за що мене хвалять. Вчиняю гарні вчинки по принципу ти мені я тобі
Конвенційний рівень		
3	7-10	Дію так, щоб уникнути осуду, неприязні ближчих

4	10-12	Орієнтація на авторитет. Вчиняю так, щоб уникнути осуду авторитетів і почуття провини. Виконую свій обов'язок, підкорююсь правилам
Постконвенційний рівень		
5	Після 13	Мораль, заснована на визнанні прав людини і демократичного прийнятого закону. Дію згідно з власними принципами, поважаю принципи інших людей, стараюсь уникнути самоосуду.
6	Після 18	Індивідуальні принципи, вироблені самостійно. Дію згідно з загальнолюдськими універсальними принципами моральності.

Особистісний опитувальник Айзенка був опублікований Г. Айзенком і С. Айзенком у якості методики, яка вивчає індивідуально-психологічні риси особистості, проводить діагностику ступені розвитку властивостей і компонентів особистості - нейротизм, інтроверсія, психотизм. В опитувальнику 90 питань, представлені нами під час дослідження анкети у Додатку Б. Структура особистості Айзенка містить три складові.

1. Екстраверсія інтроверсія. Екстраверти описуються товаришськими, спрямованими на спілкування, з широким колом знайомств і необхідністю у контактах. Характерна імпульсивність, запальність. Особистість безтурботна, весела, добродушна, оптимістична. Схильна до агресивності, руху і дій. Емоції не контрольовані, ризикованість вчинків. Інтроверт вирізняється спокійним, сором'язливим, інтродективним характером, схильним самоаналізувати. Стриманість і віддаленість від людей, за винятком близьких друзів. Заздалегідь планують, обмірковують дії, не довіряють раптовим рішенням, серйозно ставляться до прийняття рішень, намагаючись тримати все у порядку. Контроль над почуттями, нелегко вивести з себе. Схильність до песимізму, цінують моральні норми.

2. **Нейротизм емоційна стійкість.** Стійкі чи нестійкі емоції. Нейротизм пов'язаний з лабільною нервовою системою. Емоційна стійкість зберігає організованість поведінки, ситуативної цілеспрямованості у звичайного і стресового характеру ситуаціях. Характерна зрілість, відмінна адаптація, відсутні напруженість, занепокоєння, схильність до лідерства, товаришкості. Нейротизм виявляється нервуванням, нестійкістю, поганою адаптацією, схильністю до зміни у настроях, почутті провини і занепокоєння, заклопотаністю, депресивною реакцією, неуважністю, нестійкістю у стресових ситуаціях. Імпульсивні, емоційні, нерівні у контактах з людьми, мінливі інтереси, невпевненість у собі, чутливість, вразливі, дратівливі. Нейротичність схильна до неадекватно сильних реакцій на конкретні стимули. Особи з підвищеним показником невротизму можуть розвинути невроз.
3. **Психотизм.** Асоціальна поведінка, химерні емоційні реакції, висока неконтактність, егоцентричність, байдужість.

Нейротизм і психотизм описуються як схильність до певних патологій.

Вищі оцінки відносять до екстраверсії, за шкалою нижчі оцінки інтроверсія.

- Середні показники по шкалі екстраверсії інтроверсія: 7-15
- Середні показники за шкалою нейротизму 8-16
- Середні показники за шкалою психотизму: 5-12

Опитувальник термінальних і інструментальних цінностей містить пряме ранжування списку цінностей. Існують два класи цінностей:

- Термінальні
- Інструментальні

Такий поділ традиційно є цінності-цілі і цінності-засоби.

Досліджуваним пред'являються два списки цінностей в алфавітному порядку, по 18 у кожному. Цінностям присвоюється ранговий номер. Спочатку пред'являють набір термінальних цінностей, а потім інструментальних.

2.2. Планування і хід емпіричного дослідження

Проведення емпіричного дослідження відбувалося у три етапи. На першому етапі нами було відібрано специфічну вибірку досліджуваних. Було обрано 30 студентів першого курсу і 30 студентів четвертого курсу на базі Київського Національного Лінгвістичного Університету. З них 20 осіб жіночої статі та 10 осіб чоловічої на першому курсі, 15 осіб жіночої статі і 15 осіб чоловічої на четвертому курсі. Вибірка репрезентативна тому що відповідає періоду ранньої юності, участь у дослідженні прийняли студенти від 17 до 21 року.

На другому етапі дослідження було проведено три психологічні методики з виявлення направленості особистості і набору моральних цінностей. Методика оцінки рівня розвитку моральної свідомості Л. Колберга, особистісний опитувальник Айзенка, опитувальник термінальних і інструментальних цінностей. Опитування було проведено у форматі онлайн за допомогою Google форм в умовах дистанційного навчання. Досліджувані отримали три методики з інструкціями їх виконання. Методика Л. Колберга містить декілька дилем, нами було визначено дві дилеми.

На третьому етапі дослідження було зібрано результати та проведено аналіз отриманих показників морального розвитку, якостей особистості та моральних цінностей досліджуваних. Використані методи математичної статистики

2.3. Опис результатів дослідження

Використовуючи методику рівня розвитку моральної свідомості Л. Кольберга, ми отримали такі результати.

Студенти першого курсу проявили у більшості конвенціональний рівень моральної свідомості. Конвенціональний рівень свідомості відповідає низькому спрямованому на думку оточуючих розвитку. На запитання до дилем хайнца відповіді досліджуваних відрізняються судженням про моральність дій порівнянням з думкою і того що очікує суспільство. Мораль приймається як загальні уявлення суспільство щодо того, що правильно і що неправильно. Загальні відповіді досліджуваних віком з 17-18 років підпорядковані правилам і нормам, навіть без ніяких наслідків після порушення. Правила і норми приймаються ригідно, не беручи під сумнів чи доцільні і справедливі вони. Відповіді на питання давалися з очікувань сім'ї, групи або нації, не приймаючи до уваги безпосередні наслідки. Більшість досліджуваних (27) показали конвенціональний рівень розвитку, менша частина (3) преконвенціональний рівень моральної свідомості.

З даним рівнем розвитку моральної свідомості відповіді досліджуваних були відмінні судженнями про моральність дій по прямим наслідками. Загальноприйняті норми правильних і неправильних дій не мають роль у відповідях, а фокусується на зовнішніх наслідках які можуть принести будь-які дії.

Основні варіанти відповідей досліджуваних:

1. Дії з позиції покарання і вигоди
2. Слідування встановленим нормам соціальних інститутів

Таблиця 2.2

Рівень розвитку моральної свідомості студентів першого курсу
(особи жіночої статі)

Номер	Вік	Рівень розвитку моральної свідомості
1.	18	Конвенціональний
2.	18	Конвенціональний

3.	18	Конвенціональний
4.	18	Конвенціональний
5.	17	Конвенціональний
6.	18	Конвенціональний
7.	17	Преконвенціональний
8.	17	Конвенціональний
9.	17	Конвенціональний
10.	18	Преконвенціональний

Таблиця 2.2.1

Номер	Вік	Рівень розвитку моральної свідомості
1.	17	Конвенціональний
2.	18	Конвенціональний
3.	17	Конвенціональний
4.	18	Конвенціональний
5.	18	Конвенціональний
6.	18	Конвенціональний
7.	18	Конвенціональний
8.	18	Конвенціональний
9.	17	Конвенціональний
10.	17	Конвенціональний

Таблиця 2.3

Рівень розвитку моральної свідомості студентів першого курсу
(осіб чоловічої статі)

Номер	Вік	Рівень розвитку моральної свідомості
1.	17	Конвенціональний
2.	17	Конвенціональний

3.	18	Конвенціональний
4.	18	Конвенціональний
5.	18	Преконвенціональний
6.	18	Конвенціональний
7.	17	Конвенціональний
8.	17	Конвенціональний
9.	17	Конвенціональний
10.	18	Конвенціональний

У більшості досліджуваних віком 20-21 рік виявлено конвенціональний рівень розвитку моральної свідомості, і у шести осіб постконвенціональний. Значна частина відповідей за змістом збігаються з попередніми результатами молодшої вікової групи. Відповіді зосереджуються на суспільних потребах і цінностях понад особистими інтересами. Визначають цінність суспільних правил і норм, підтримання гарних стосунків з оточуючими, справити враження на інших людей.

Постконвенціональний рівень виявлено у меншій групі досліджуваних. Їх відповіді було надано з точки зору індивідуальних моральних принципів, не засновуючись на загальних правилах суспільства. Закон розглядався як необов'язковий механізм, що можна коригувати до потреб людей, окремо у різній ситуації. Відповіді досліджуваних схильні поступатися загальними нормами заради благополуччя людини, важливу роль грають почуття і наслідки індивідуального характеру.

Таблиця 2.4

Рівень розвитку моральної свідомості студентів четвертого курсу
(осіб жіночої статі)

Номер	Вік	Рівень розвитку моральної свідомості
1.	21	Конвенціональний

2.	20	Конвенціональний
3.	20	Конвенціональний
4.	20	Конвенціональний
5.	20	Конвенціональний
6.	20	Постконвенціональний
7.	21	Конвенціональний
8.	20	Постконвенціональний
9.	20	Конвенціональний
10.	21	Конвенціональний
11.	20	Конвенціональний
12.	20	Постконвенціональний
13.	20	Конвенціональний
14.	21	Конвенціональний
15.	21	Конвенціональний

Таблиця 2.5

Рівень розвитку моральної свідомості студентів четвертого курсу
(осіб чоловічої статі)

Номер	Вік	Рівень розвитку моральної свідомості
1.	21	Конвенціональний
2.	21	Конвенціональний
3.	21	Конвенціональний
4.	20	Конвенціональний
5.	20	Конвенціональний
6.	21	Конвенціональний
7.	21	Конвенціональний
8.	21	Конвенціональний

9.	20	Конвенціональний
10.	21	Постконвенціональний
11.	20	Постконвенціональний
12.	21	Конвенціональний
13.	21	Постконвенціональний
14.	20	Конвенціональний
15.	20	Конвенціональний

У результаті проведення методики особистісного опитувальника Айзенка нами було отримано такі дані:

Досліджувані першого курсу проявили по шкалі екстраверсія інтроверсія:

- Високий рівень екстраверсії 30% респондентів
- Значний рівень інтроверсії 36% респондентів
- Середні показники по шкалі екстраверсія інтроверсія 13%

Результати по шкалі емоційна стійкість нейротизм:

- Високий рівень нейротизму 13% досліджуваних
- Значний рівень емоційної стабільності 56% респондентів
- Середні показники 23% респондентів

Таблиця 2.6

Особистісний опитувальник Айзенка результати перший курс

Номер	Вік	Екстраверсія інтроверсія	Емоційна стабільність нейротизм
1.	18	2	17
2.	18	24	13
3.	18	13	2
4.	18	11	5
5.	17	3	13
6.	18	12	8

7.	17	8	3
8.	17	4	12
9.	17	14	8
10.	18	15	21
11.	17	9	13
12.	18	3	10
13.	17	22	18
14.	18	20	6
15.	18	12	2

Таблиця 2.6.2

Номер	Вік	Екстраверсія інтроверсія	Емоційна стабільність нейротизм
1.	18	23	11
2.	18	14	5
3.	18	2	3
4.	17	5	19
5.	17	4	12
6.	17	12	5
7.	18	16	2
8.	17	8	3
9.	18	3	6
10.	18	12	3
11.	18	8	8
12.	18	6	4
13.	18	4	5
14.	17	10	11

15.	17	2	11
-----	----	---	----

Досліджувані четвертого курсу отримали такі результати

По шкалі екстраверсії інтроверсії

- Високі показники екстраверсії 20% досліджуваних
- Значні результати інтроверсії 56% досліджуваних
- Середні показники на шкалі екстраверсія інтроверсія 20%

По шкалі емоційна стійкість нейротизм

- Високі результати нейротизму 40%
- Значні результати емоційної стабільності 56% досліджуваних
- Середні показники 10% досліджуваних

Таблиця 2.7

Особистісний опитувальник Айзенка четвертий курс

Номер	Вік	Екстраверсія інтроверсія	Емоційна стабільність нейротизм
1.	21	8	18
2.	20	13	23
3.	20	14	1
4.	20	6	13
5.	20	4	7
6.	20	12	16
7.	21	3	19
8.	20	6	3
9.	20	8	7
10.	21	23	18
11.	20	4	3
12.	20	12	15

13.	20	17	3
14.	21	9	7
15.	21	3	8

Таблиця 2.7.2

Номер	Вік	Екстраверсія інтроверсія	Емоційна стабільність нейротизм
1.	21	17	14
2.	21	8	2
3.	21	23	7
4.	20	12	14
5.	20	4	23
6.	21	11	15
7.	21	3	8
8.	21	8	2
9.	20	8	24
10.	21	23	13
11.	20	2	11
12.	21	13	5
13.	21	15	6
14.	20	4	3
15.	20	2	18

За допомогою опитувальника термінальних і інструментальних цінностей було виявлено такі результати:

Респонденти першого курсу відмітили у рейтингу цінностей зі списку термінальних цінностей: Матеріально забезпечене життя (2,37), Впевненість у собі (2,26), Здоров'я (3,26), Цікава робота (3,35), Наявність хороших і вірних

друзів (3,37), Продуктивне життя (3,26), Любов (4,36), Розваги (4,58), Щасливе сімейне життя (4,48), Активне життя (5,36)

Менш важливими цінностями позначено: Пізнання (18,46), Щастя інших (18,46), Творчість (16,44), Життєва мудрість (15,45), Розвиток (15,37), Краса природи і мистецтва (14,57)

Таблиця 2.8

Термінальні цінності перший курс

Цінності	Рейтинг (середній показник)
Активне життя	5,36
Життєва мудрість	15,45
Здоров'я	3,26
Цікава робота	3,35
Краса природи і мистецтва	14,57
Любов	4,36
Матеріально забезпечене життя	2,37
Наявність хороших і вірних друзів	3,37
Суспільне визнання	3,27
Пізнання	18,46
Продуктивне життя	3,26
Розвиток	15,37
Розваги	4,58
Свобода	6,38
Щасливе сімейне життя	4,48
Щастя інших	18,46
Творчість	16,44
Впевненість у собі	2,26

За рангом інструментальних цінностей першого курсу найвищі показники є: Відповідальність (2,84), Широта поглядів (3,48), Чесність (3,73), Сміливість у відстоюванні своїх поглядів (4,48), Раціоналізм (5,36).

Нижчі по списку цінності це: Життєрадісність (18,27), Старанність (18,38), Самоконтроль (18,35), Аккуратність (16,36), Вихованість (16,38), Непримиренність з недоліками у собі і інших (16,37), Освіченість (16,38), Високі вимоги (15, 48).

Таблиця 2.9

Інструментальні цінності перший курс

Цінності	Рейтинг (середній показник)
Аккуратність	16,36
Вихованість	16,38
Високі вимоги	15,48
Життєрадісність	18,27
Старанність	18,38
Незалежність	13,36
Непримиренність з недоліками у собі і інших	16,37
Освіченість	16,38
Відповідальність	2,84
Раціоналізм	5,36
Самоконтроль	18,35
Сміливість у відстоюванні своїх поглядів	4,48
Чуйність	8,46
Терпимість	14,39

Широта поглядів	3,48
Тверда воля	6,48
Честність	3,73
Ефективність у справах	13,38

Опитування четвертих курсів показало такий ранг вищих термінальних цінностей: Здоров'я (2,84), Продуктивне життя (2,46), Активне життя (3,82), Розвиток (3,26), Життєва мудрість (4,28), Цікава робота (4,72), Любов (4,46). Найменш важливі цінності виявились: Суспільне визнання (16,38), Розваги (16,36), Творчість (15,36), Краса природи і мистецтва (14,83).

Таблиця 2.10

Термінальні цінності четвертий курс

Цінності	Рейтинг (середній показник)
Активне життя	3,82
Життєва мудрість	4,28
Здоров'я	2,84
Цікава робота	4,72
Краса природи і мистецтва	14,83
Любов	4,46
Матеріально забезпечене життя	7,37
Наявність хороших і вірних друзів	13,78
Суспільне визнання	16,38
Пізнання	8,37
Продуктивне життя	2,46
Розвиток	3,26
Розваги	16,36

Свобода	13,37
Щасливе сімейне життя	8,16
Щастя інших	13,36
Творчість	15,36
Впевненість у собі	8,35

Важливі у рангу інструментальних цінностей є: Сміливість у відстоюванні своїх поглядів (2,26), Освіченість (3,37), Чуйність (4,85), Відповідальність (5,35), Ефективність у справах (5,36).

Найменше важливі цінності: Старанність (17,37), Широта поглядів (16,27), Вихованість (15,36), Самоконтроль (15,93)

Таблиця 2.11

Інструментальні цінності четвертий курс

Цінності	Рейтинг (середній показник)
Аккуратність	13,33
Вихованість	15,36
Високі вимоги	13,37
Життєрадісність	7,36
Старанність	17,37
Незалежність	14,27
Непримиренність з недоліками у собі і інших	13,95
Освіченість	3,37
Відповідальність	5,35
Раціоналізм	8,26
Самоконтроль	15,93
Сміливість у відстоюванні своїх	2,26

поглядів	
Чуйність	4,85
Терпимість	13,36
Широта поглядів	16,27
Тверда воля	6,35
Честність	7,35
Ефективність у справах	5,36

2.4. Аналіз результатів дослідження

Для вивчення особливостей розвитку моральної свідомості у віці ранньої юності було сформовано вибірку з 30 студентів першого курсу, та 30 студентів четвертого курсу. У режимі онлайн було проведено дослідження з використанням методик рівня моральної свідомості, особистісного опитувальника Айзенка і опитувальника термінальних і інструментальних цінностей. Досліджувані отримували файли з відповідною інструкцією та завданнями. Отримані дані було проаналізовано та описано загальний стан моральності досліджуваних.

Проведення методики рівня моральної свідомості Л. Колберга показало, що у більшості студентів яскраво виражений конвенціональний рівень розвитку. Відповіді на запитання у моральних дилемах містили конформістський нахил, бажання наслідувати правила і норми суспільства, бути хорошим членом соціуму і справляти враження на оточення. За класифікацією Л. Кольберга конвенціональний рівень розвитку не обов'язково проявляється у конкретному періоді, але за загальними показниками конвенціональний рівень позначають як низьку, сформовану на загальних очікуваннях суспільства моральну свідомість. Основними принципами, що вирішували моральний вибір були:

1. Бажання бути хорошим
2. Слідування нормам, що встановлені у суспільстві
3. Наслідки, передбачені законодавством
4. Наслідки, що впливають на відношення людей

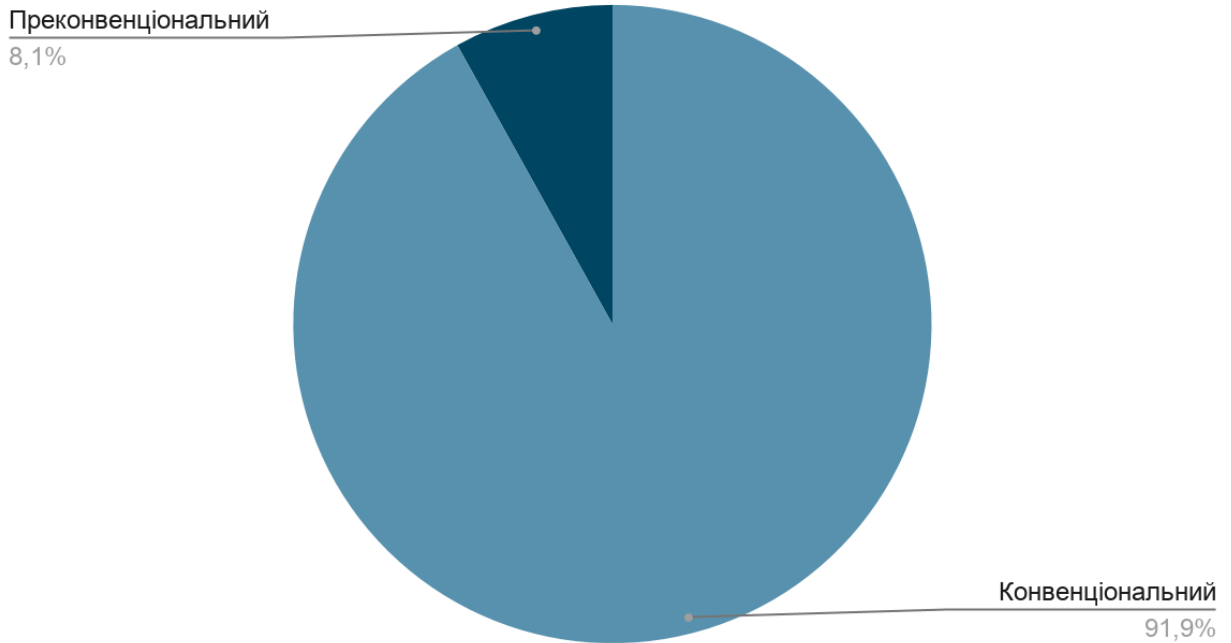
Було виявлено преконвенціональний рівень у досліджуваних першого курсу. У відповідях таких досліджуваних переважають егоцентричні принципи. На преконвенціональному рівні моральність вибору людини на пряму пов'язана із власною вигодою та наслідками, що вплинуть на її стан. Такий розвиток моральної свідомості вважають нормальним у дитячому молодшому віці. Відповідаючи на запитання головними умовами були:

1. Уникнення покарання
2. Бажання отримати схвалення
3. Наслідки, що впливають на особистість

Досліджувані четвертого курсу показали постконвенціональний рівень розвитку. На цьому рівні моральної свідомості керуються власними моральними принципами. Суспільні норми і закони не вважають непорушними, а допускають не дотримання правил заради себе та усіх учасників ситуації морального вибору. Головне для постконвенціонального рівня діяти залежно за ситуацією.

Отримані результати показують відмінності у рівні моральної свідомості з віком досліджуваних. На першому курсі було виявлено конвенціональний і преконвенціональний рівень моральної свідомості. У групі учасників студенти від 17 до 18 років. Було виявлено незначну різницю у двох вікових періодах. Розподіл результатів преконвенціонального і конвенціонального рівня зображено на рис. 1 і рис. 2.

Рівень морального розвитку досліджуваних віком 17 років

Рівень морального розвитку досліджуваних віком 18 років

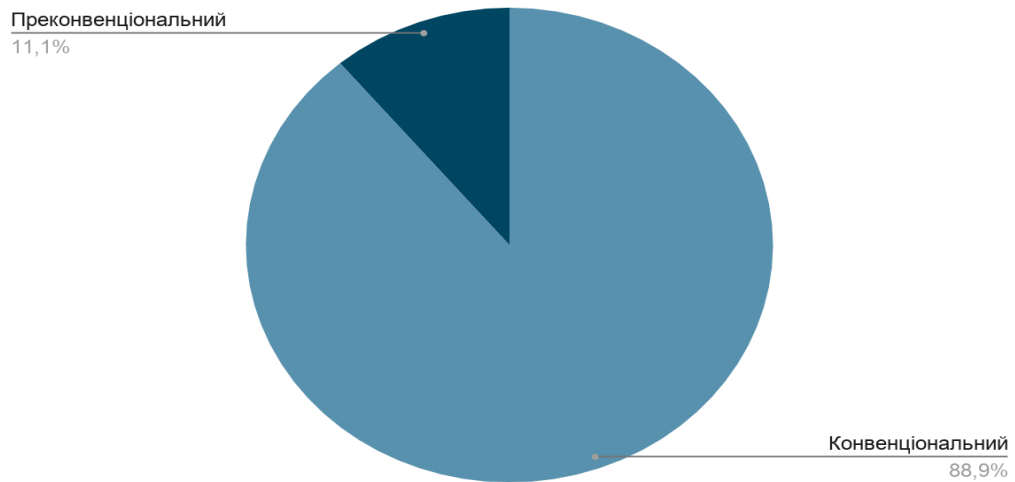

Рис. 1. Рівень морального розвитку досліджуваних віком 17 років

Рис. 2. Рівень морального розвитку досліджуваних віком 18 років

У студентів четвертого курсу було виявлено постконвенціональний і конвенціональний рівень розвитку. Перший і четвертий курси проявили різні результати, рівень морального розвитку відрізняється по віковим показникам.

Загальний рівень моральної свідомості студентів низький, усі курси проявили конвенціональний розвиток. На запитання до дилем хайнца відповіді досліджуваних відрізняються судженням про моральність дій порівнянням з думкою і того що очікує суспільство. Мораль приймається як загальні уявлення суспільство щодо того, що правильно і що неправильно. Загальні відповіді досліджуваних віком з 17-18 років підпорядковані правилам і нормам, навіть без ніяких наслідків після порушення. Правила і норми приймаються ригідно, не беручи під сумнів чи доцільні і справедливі вони. Відповіді на питання давалися з очікувань сім'ї, групи або нації, не приймаючи до уваги безпосередні наслідки. Досліджувані віком 17 до 18 років також проявили преконвенціональний рівень, а досліджувані 20 до 21 року постконвенціональний. Представлені результати на рис. 3. і рис. 4.

Рівень морального розвитку досліджуваних віком 20 років

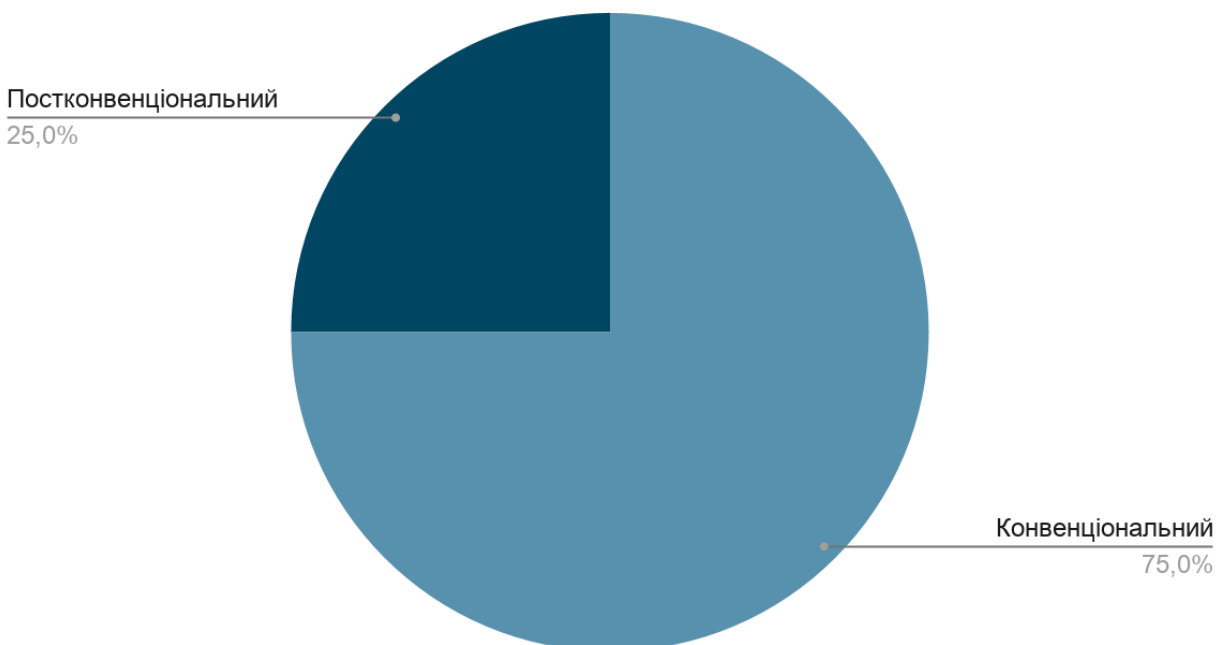

Рис. 3. Рівень морального розвитку досліджуваних віком 20 років

Моральний розвиток досліджуваних у віці 21 року

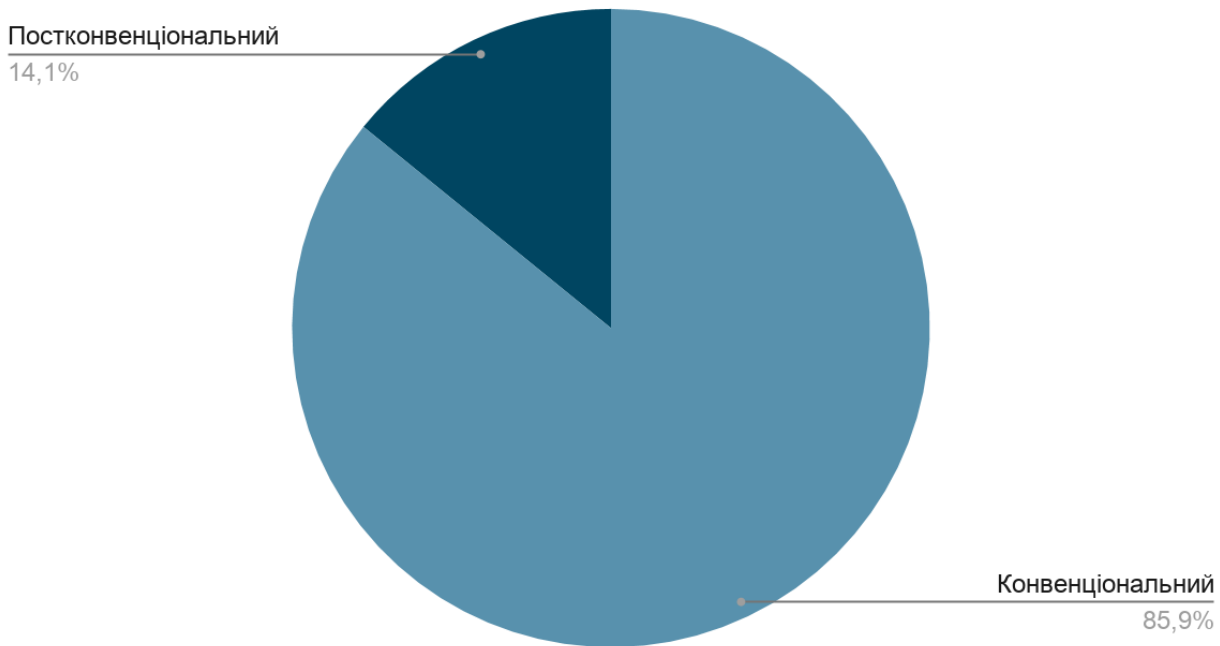

Рис. 4. Моральний розвиток досліджуваних у віці 21 року

Також різниця у результатах була виявлена за статтю учасників дослідження. У дослідження взяли участь 35 жінок і 25 чоловіків. Отримані результати показали:

1. Чоловіки більш схильні до постконвенціонального рівня ніж жінки
2. Чоловіки більш схильні до преконвенціонального рівня
3. Жінки більш схильні до конвенціонального.

За відповідями респондентів прослідковується схильність обирати суспільно схвальні норми і правила, а також урахування наслідків для думки оточуючих про індивіда у жінок. Чоловіки схильні обирати за власним баченням, діючи згідно з ситуацією, поєднуючи слідування законів і порушення заради учасників ситуації.

Егоїстичні відповіді більше проявляються у осіб чоловічої статі, принципи жінок спрямовані на думку суспільства і важливих соціальних інститутів і людей.

Рівень моральної свідомості (жінки)

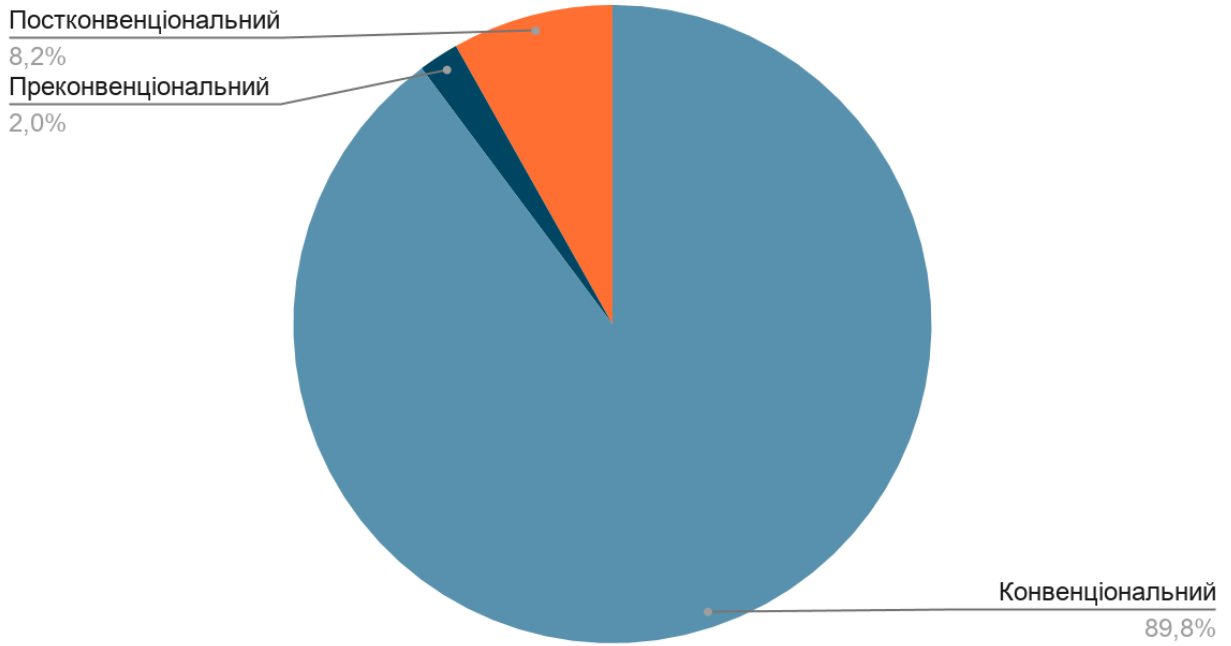

Рис. 5. Рівень моральної свідомості жінок

Рівень моральної свідомості (чоловіки)

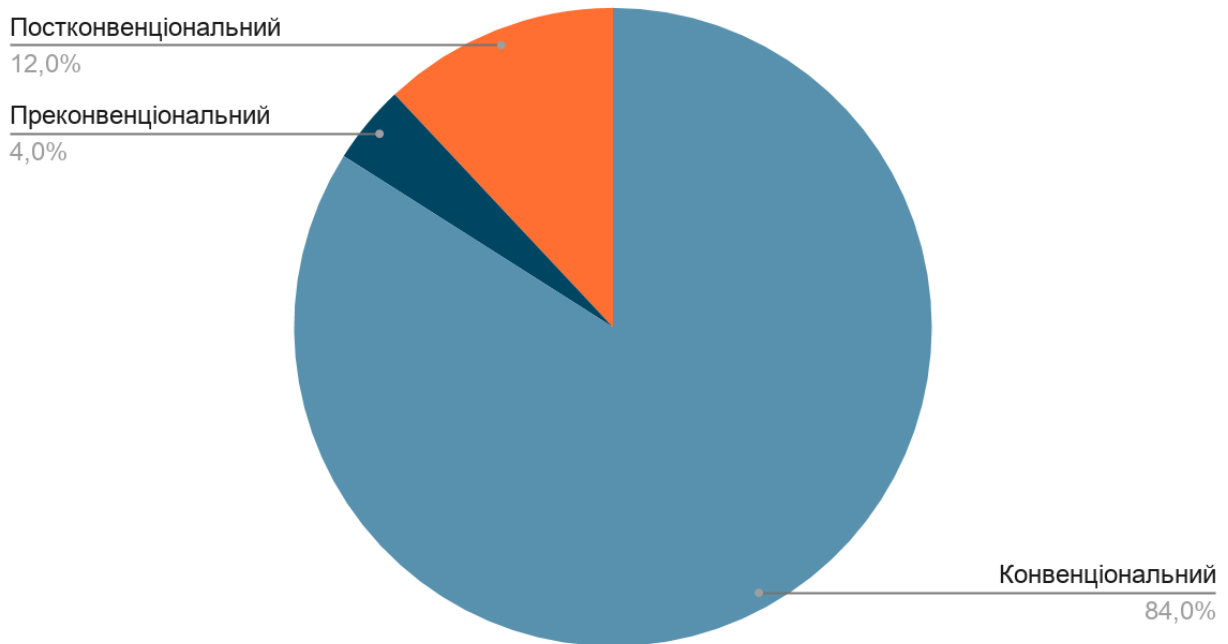

Рис. 6. Рівень моральної свідомості чоловіків

Використовуючи особистісний опитувальник Айзенка нами було отримано такі дані:

- Високий рівень екстраверсії 30% респондентів
- Значний рівень інтроверсії 36% респондентів
- Середні показники по шкалі екстраверсія інтроверсія 13%

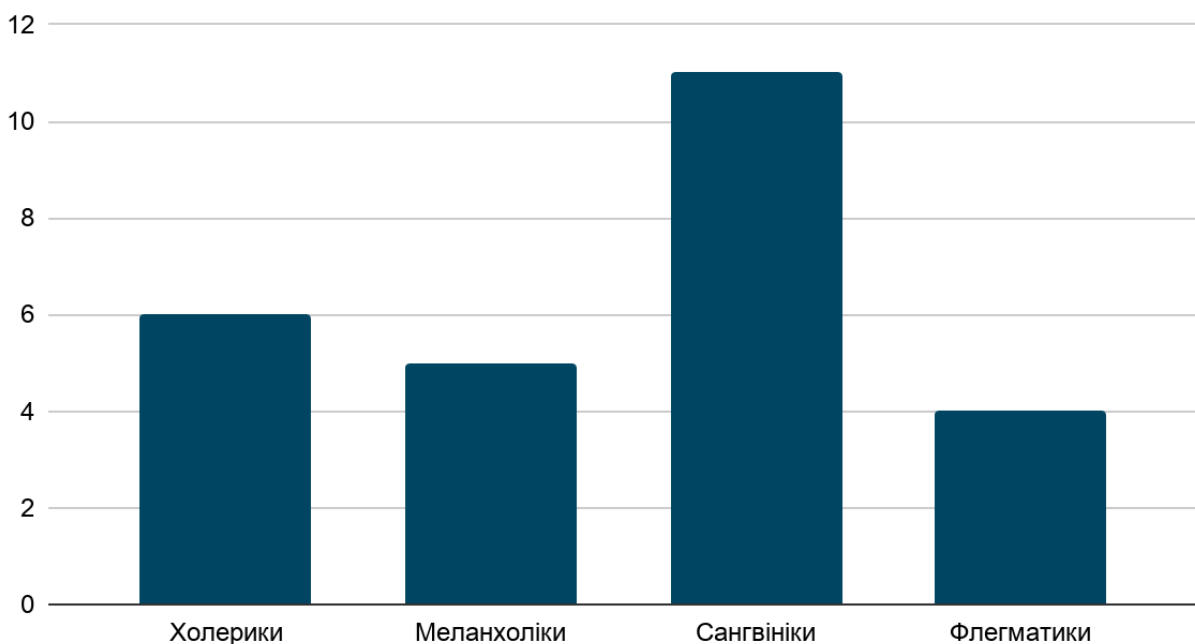
Результати по шкалі емоційна стійкість нейротизм:

- Високий рівень нейротизму 13% досліджуваних
- Значний рівень емоційної стабільності 56% респондентів
- Середні показники 23% респондентів

Виходячи з цих результатів було встановлено типи темпераменту студентів.

На першому курсі найбільше студентів з сангвінічним і холеричним типом темпераменту. Менше виявилось досліджуваних меланхоліків, на останньому місці флегматичний темперамент тип.

Перший курс типи темпераменту

Статистичні дані дослідження зображені за рис. 7.

Рис. 7. Перший курс типи темпераменту

Результати дослідження показали такі дані студентів четвертого курсу:

По шкалі екстраверсії інтроверсії

- Високі показники екстраверсії 20% досліджуваних
- Значні результати інтроверсії 56% досліджуваних
- Середні показники на шкалі екстраверсія інтроверсія 20%

По шкалі емоційна стійкість нейротизм

- Високі результати нейротизму 40%
- Значні результати емоційної стабільності 56% досліджуваних
- Середні показники 10% досліджуваних

З урахуванням показників особистісного опитувальника було виокремлено типи темпераменту. Найбільше учасників з меланхолічним і сангвінічним типом. Менше виявлено холериків і флегматиків.

Тобто, основні типи темпераменту вибірки сангвініки, з різницею у вікових групах по меланхолічному і холеричному типу. Результати опитування зображено на рис. 8.

Четвертий курс типи темпераменту

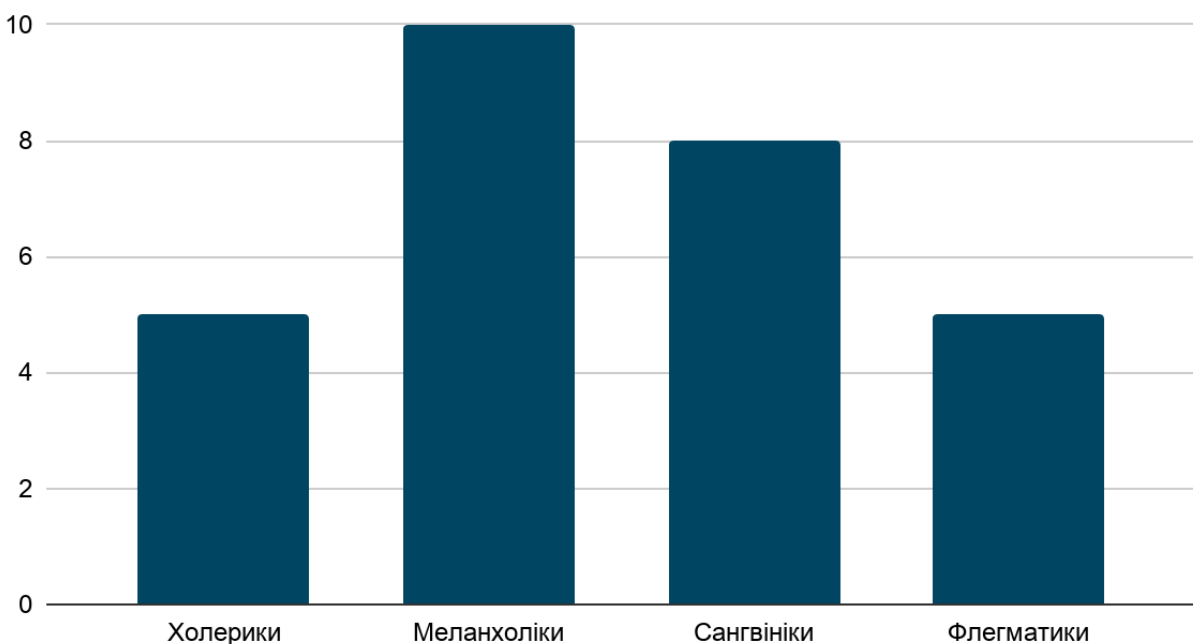

Рис. 8. Четвертий курс типи темпераменту

Опитувальник термінальних і інструментальних цінностей показав загальний рейтинг цінностей студентів першого і четвертого курсу. Проаналізувавши отримані результати, ми визначили:

1. Перший курс:

- термінальні цінності

На першому курсі важливими цінностями виявилися впевненість у собі та матеріальне благополуччя. Для студентів головними цінностями є цікава робота, продуктивність життя. Також відзначається важливість соціальних компонентів - суспільного визнання і наявності хороших вірних друзів, любов і щасливого сімейного життя. А от цінності освіти, інтелектуального і не тільки розвитку, а також творчості зайняли останні місця у рейтингу досліджуваних. Щастя інших людей посідає одне з нижчих місць, і життєва мудрість і краса природи не є предметом інтересу.

Досліджувані надають перевагу професійним цінностям, соціальним зв'язкам і своїм потребам.

Рейтинг термінальних цінностей першого курсу

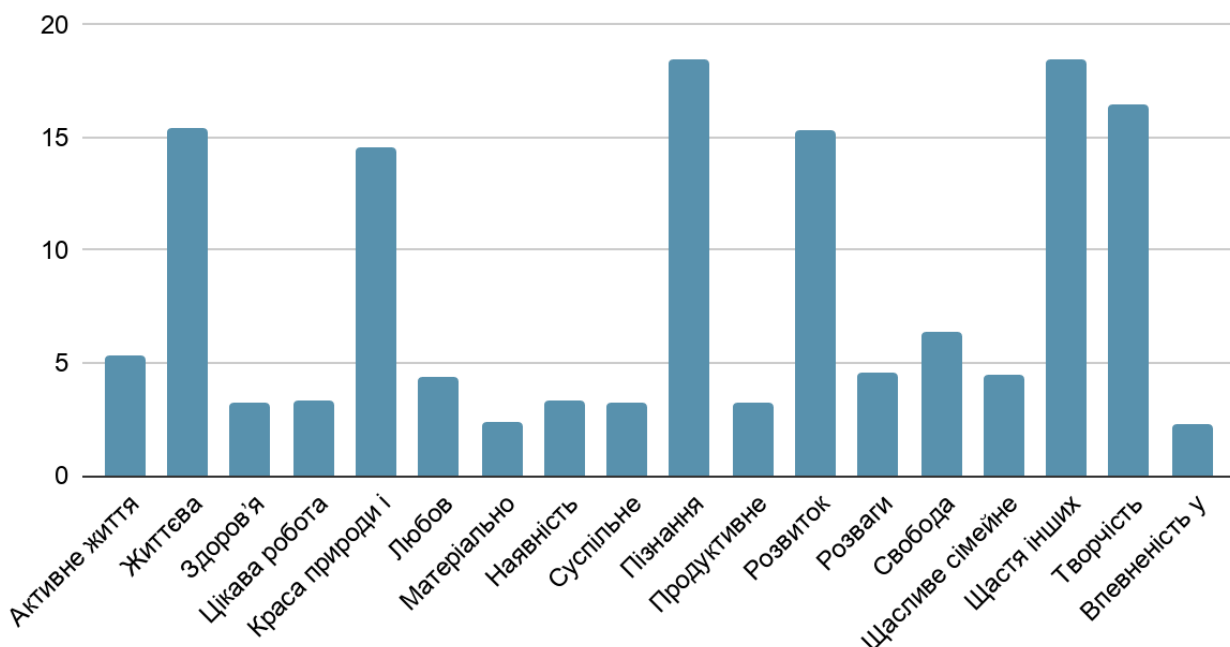

Рис. 9. Рейтинг термінальних цінностей першого курсу

- інструментальні цінності

По рейтингу інструментальних цінностей найвищою цінністю визначили відповідальність, важливими виявили широту поглядів і чесність. Загальний рейтинг інструментальних цінностей говорить про однакове положення більшості цінностей у нижніх місцях списку. Досліджувані визначили сміливість у відстоюванні своїх поглядів, прагнення проявити тверду волю. З важливих цінностей відзначили раціоналізм, а деякі студенти позначили у рейтингу чуйність.

Інші цінності як акуратність, вихованість, освіченість, терпимість, виявилися не важливими. Не відзначено прагнення до самоконтролю, і водночас студентам не характерні високі вимоги і непримиренність з недоліками у собі і інших. Для більшості досліджуваних головними є почуття гордості, схильність до відстоювання своїх позицій, прямий підхід до вирішення питань. Результати інструментальних цінностей першого курсу зображено на рис. 10.

Рейтинг інструментальних цінностей першого курсу

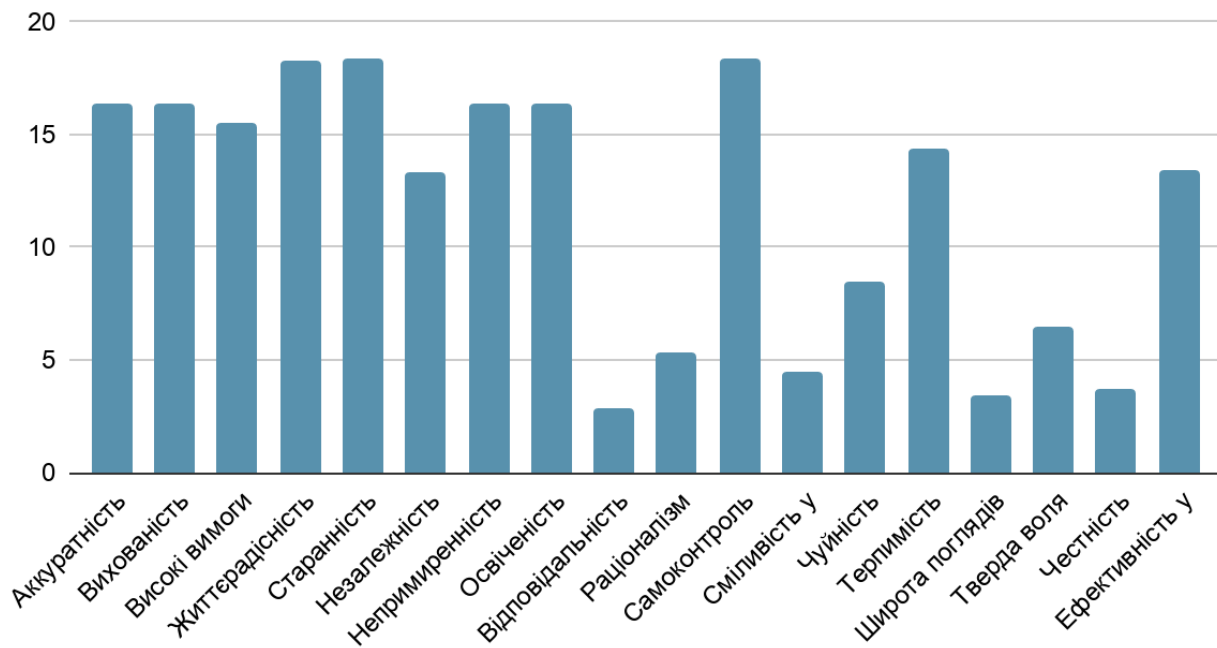

Рис. 10. рейтинг інструментальних цінностей першого курсу

2. Четвертий курс:

- термінальні цінності

Студенти четвертого курсу вважають важливим ведення активного життя. Для них цінностями є розвиток, продуктивність життя, піклування про власне здоров'я. Не менш важливі цінності життєва мудрість і цікава робота. Головними цінностями виявилися любов і щасливе сімейне життя, а наявність вірних друзів і суспільне визнання менш важливими. Досліджувані впевнені у собі, мають бажання пізнавати і для них важливе матеріальне благополуччя.

Не цікавляться досліджувані творчістю, красою природи. Свобода опинилася на останніх місцях, розваги виявилися не важливими. Щастя інших людей для студентів не становить цінності. Головними цінностями визначили потребу у саморозвитку, продуктивності, спілкування з близькими. Статистичні дані показано на рис 11.

Рейтинг термінальних цінностей четвертого курсу

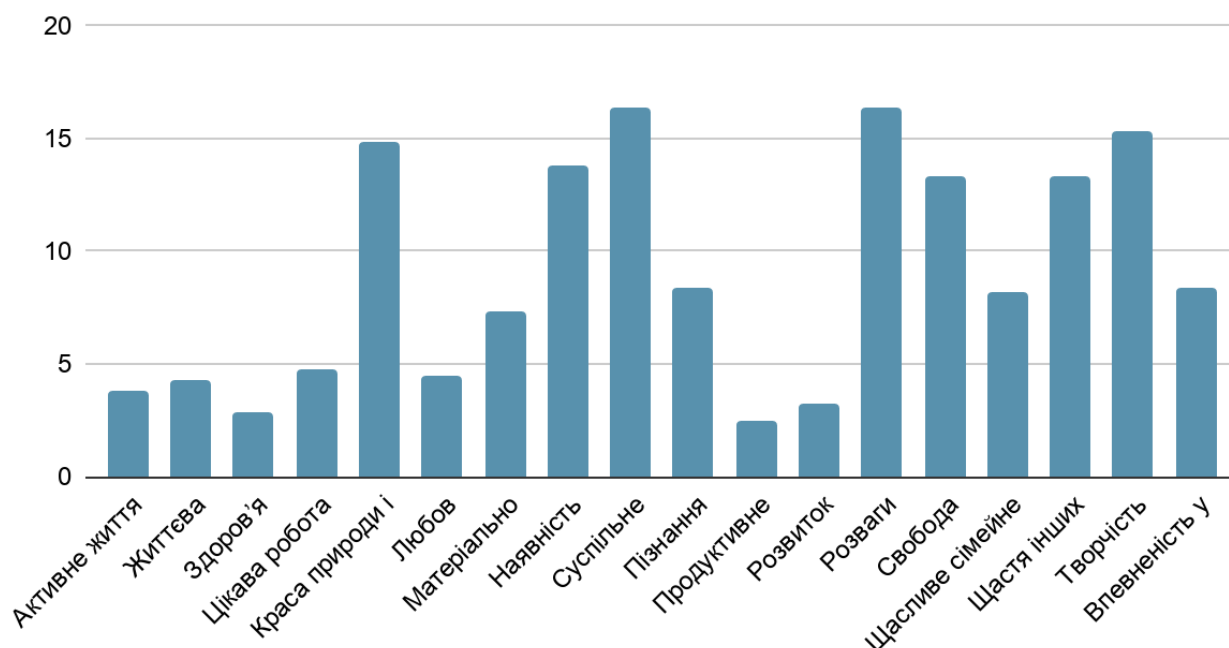

Рис. 11. Рейтинг термінальних цінностей четвертого курсу

- інструментальні

За результатами дослідження головною цінністю четвертих курсів є відстоювання власних принципів. Великого значення надають почуттям чуйності і відповідальності. Не менш значимі цінності для студентів освіченість, а також ефективність у виконанні дії. Важливу роль грають життєрадісність і чуйність. Досліджувані поважають такі якості як тверда воля, раціоналізм, чесність.

Менше відмітили за рейтингом такі цінності, як старанність, широта поглядів і самоконтроль. Незначні показники у акуратності і вихованості, проте схожий рейтинг і у високих вимог та непримиренності з недоліками у собі і інших. Загальний рейтинг у студентів четвертого курсу показує одноманітність ставлення до цінностей, виділяючи моральні почуття і прагнення розвитку. Схематично зображено цінності на рис 12.

Рейтинг інструментальних цінностей четвертого курсу

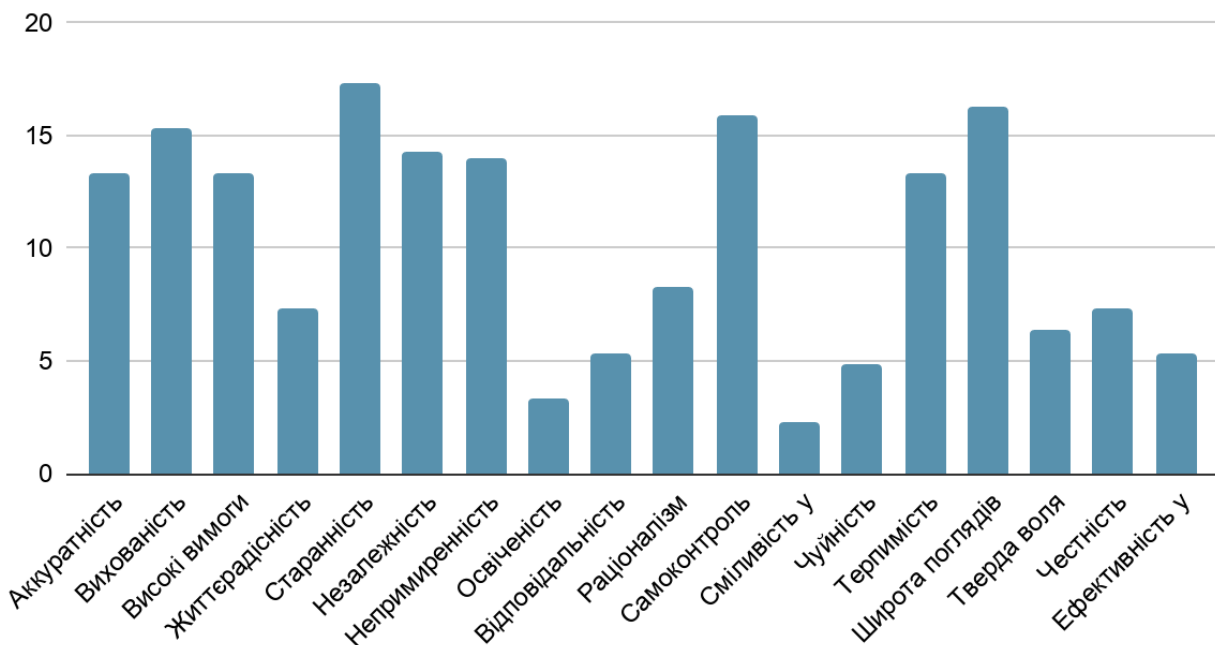

Рис. 12. Рейтинг інструментальних цінностей четвертого курсу

Відомо, що термінальні і інструментальні цінності поділяються на групи цінностей за спрямованістю і сферами. До термінальних цінностей відносять професійну самореалізацію і особисте життя, конкретні і абстрактні цінності, етичні цінності, цінності спілкування, цінності дії, індивідуалістичні, конформістські цінності, альтруїстичні цінності, самоствердження і цінності прийняття інших людей. Ми провели аналіз цінностей, що містяться у окремих групах та виділили важливість сфер життя у першого і четвертого курсу.

Перший курс більше проявляє схильності до конкретних цінностей: активне життя, здоров'я, цікава робота, матеріальне забезпечення, наявність хороших і вірних друзів, суспільне визнання, щасливе сімейне життя. Студенти віком 18 і 17 років прагнуть конкретних досягнень, визнаючи конкретні цінності.

Рейтинг абстрактних цінностей знижений, виділяються три чинники: любов, свобода, впевненість у собі. Від абстрактних цінностей досліджувані віддалені майже по усім показникам.

Група конкретних і абстрактних цінностей

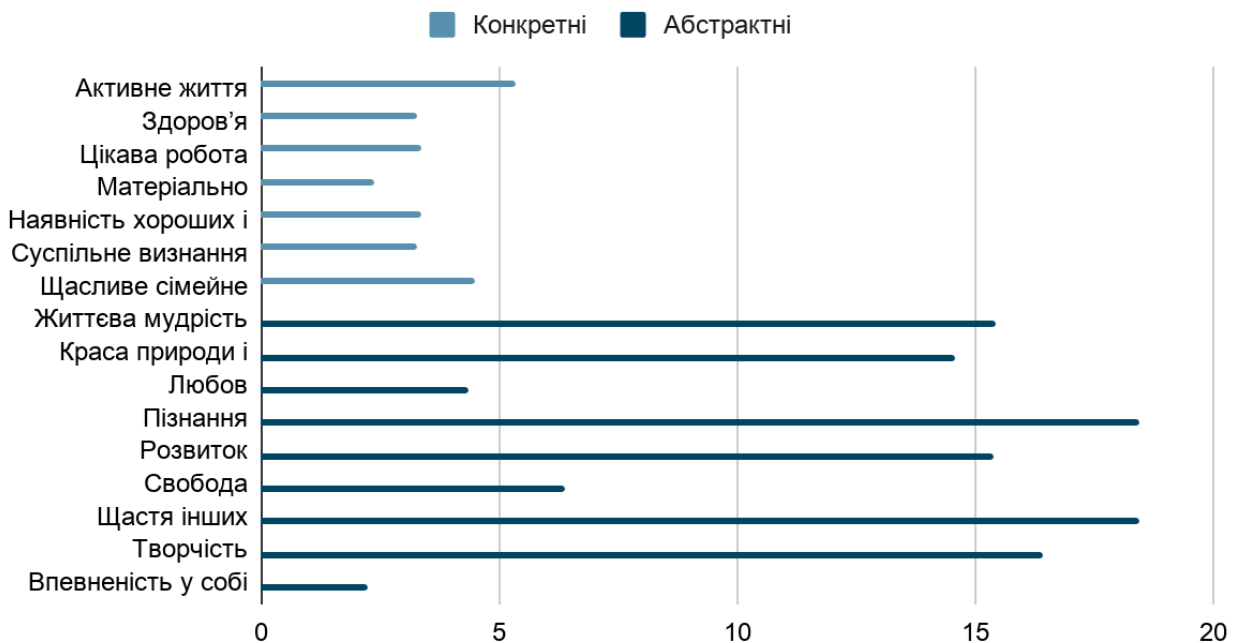

Рис. 13. Група конкретних і абстрактних цінностей перший курс

На четвертому курсі було виявлено схильність до абстрактних цінностей. Значення становлять не всі представлені цінності, з них: життєва мудрість, любов, розвиток, впевненість у собі. Відношення до конкретних цінностей схоже за кількістю, такі як активне життя, здоров'я, цікава робота, матеріальне забезпечення, щасливе сімейне життя.

Група конкретних і абстрактних цінностей

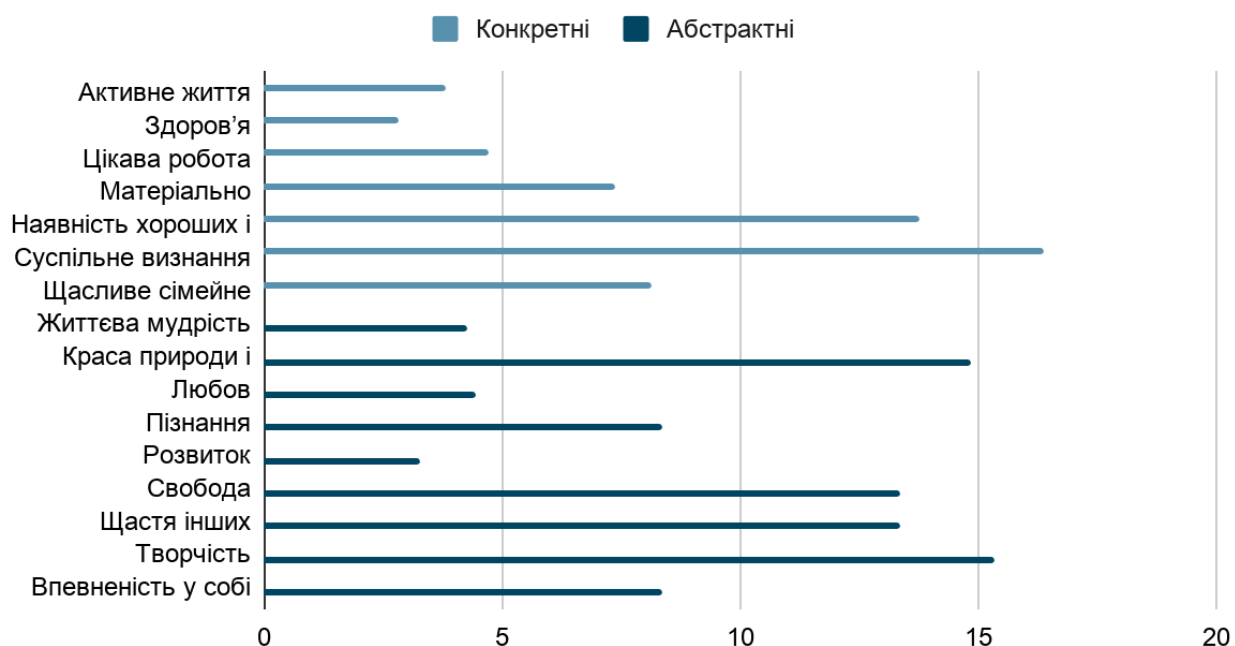

Рис. 14. Група конкретних і абстрактних цінностей четвертий курс

Ще одним видом термінальних цінностей є професійна реалізація і особисте життя. Ці цінності позначають прагнення навчатися, формування професійних навичок, поглядів, соціальні зв'язки особистості, навички комунікації. Перший курс проявляє схильність до цінностей особистого життя: любов, наявність друзів, свобода, щасливе сімейне життя, розваги. Однак цінності професійної реалізації також мають значення за показниками: активне життя, цікава робота, суспільне визнання.

Для досліджуваних так само важливо розвивати сферу професійної реалізації, як і особисте життя. Проте у професії головним є досягнення і визнання, а особисте життя цікавить учасників загалом.

Група професійної реалізації та особистого життя

Рис. 15. Група професійної реалізації та особистого життя перший курс

За результатами четвертого курсу значимі цінності професійної реалізації.

Група професійної реалізації та особистого життя

Рис. 16. Група професійної реалізації та особистого життя четвертий курс

Наступна група це етичні цінності, цінності спілкування і цінності дії. Такі цінності свідчать про етичну свідомість, моральність особистості, прагнення спілкуватися, налагодження соціальних зв'язків, соціальні якості, сфера діяльності.

Етичні цінності це відповідальність, незалежність, широта поглядів, життєрадісність. Цінності спілкування це життєрадісність, терпимість, чесність. Цінності дії це старанність, раціоналізм, тверда воля.

Перший курс цікавлять цінності дії: раціоналізм і тверда воля. Менше цікавлять етичні цінності, з них виділяють відповідальність. Цінності спілкування найменш важливі: життєрадісність, терпимість, чесність.

Четвертий курс за результатами має схильність до цінностей дії: раціоналізм, тверда воля. Результати досліджуваних схожі, етичні цінності не являються важливими для студентів першого і четвертого курсу.

Група етичних цінностей, цінностей спілкування і дії

Рис. 17 Група етичних цінностей, цінностей спілкування і дії четвертий курс

Ще одна група це індивідуалістичні цінності, конформістські цінності, альтруїстичні цінності. Індивідуалістичними цінностями є незалежність, непримиренність з недоліками у собі і інших, раціоналізм, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, тверда воля. Конформістські цінності: вихованість, самоконтроль, широта поглядів. Альтруїстичні є терпимість та чуйність. Такі цінності показують спрямованість особистості на особисті судження, норми суспільні, принципи благополуччя оточення.

Перший курс проявляє індивідуалістичні цінності: раціоналізм, сміливість у відстоюванні власних поглядів, тверда воля.

На четвертому курсі досліджувані більше схиляються до індивідуалістичних цінностей: раціоналізм, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, тверда воля. Не є характерними конформістські цінності: вихованість, самоконтроль, широта поглядів.

Група індивідуалістичних, конформістських, альтруїстичних цінностей

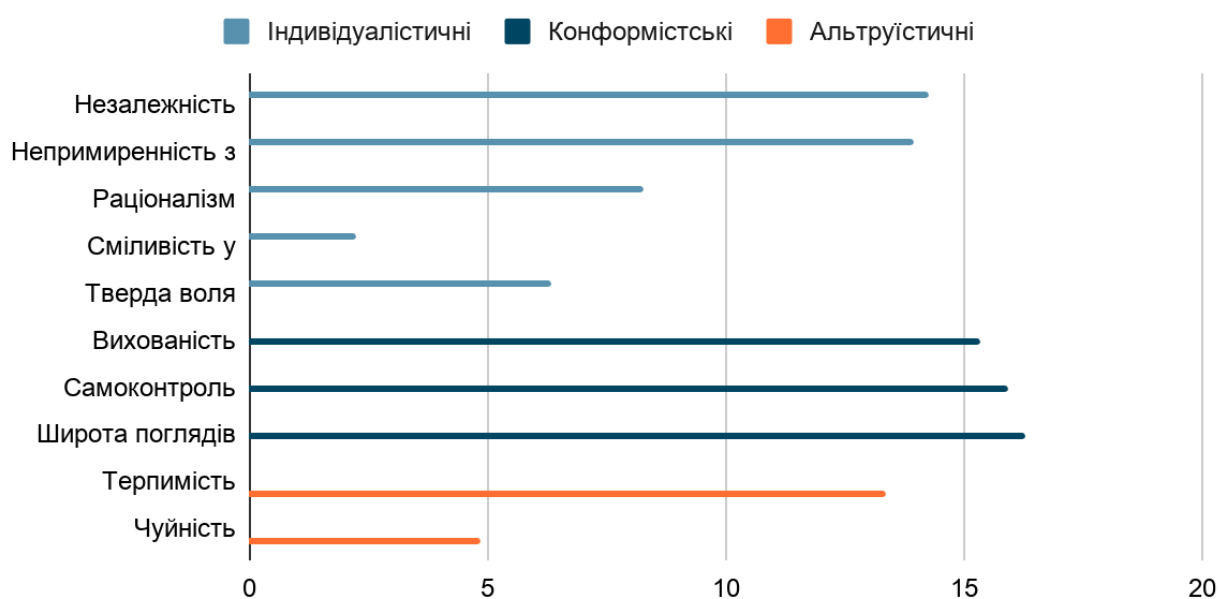

Рис. 18. Група індивідуалістичних, конформістських, альтруїстичних цінностей четвертий курс

Також було проаналізовано групу цінностей самоствердження та прийняття інших людей. До цінностей самоствердження відносяться: високі вимоги, незалежність, непримиренність з недоліками у собі і інших, освіченість, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, тверда воля, ефективність у справах. Цінності прийняття інших людей це самоконтроль, терпимість, чуйність, широта поглядів, чесність.

Студенти на першому курсі схильні до цінностей прийняття інших людей: широта поглядів, чуйність, чесність. Цінності самоствердження загалом не цікавлять молодь, учасники спрямовані на підтримання контактів і соціальних відносин, значні показники це сміливість, тверда воля.

Четвертий курс відзначив більше цінностей прийняття інших людей: ефективність у дії, тверда воля, чуйність, чесність. Деякі показники самоствердження теж на високому рівні, це освіченість і сміливість у відстоюванні своїх поглядів.

Група цінностей самоствердження і прийняття інших людей

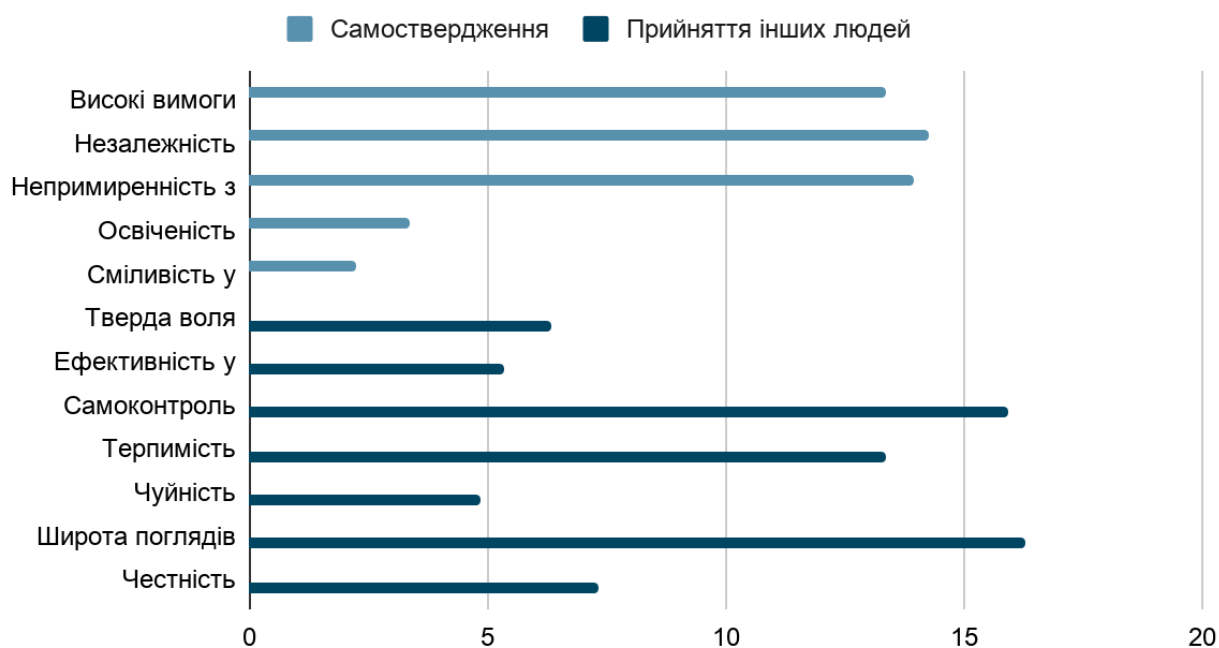

Рис. 19. Група цінностей самоствердження і прийняття інших людей четвертий курс

ВИСНОВКИ

Теоретичною і методологічною основою дипломної роботи є ряд наукових праць зарубіжних і вітчизняних психологів з тематики особливостей розвитку етичної свідомості та моральних цінностей.

Цінність дослідження полягає у подальшому використанні отриманих даних у дослідженнях особливостей розвитку етичної свідомості, можливості використання при роботі над розробкою консультаційних методів, роботі спеціалістів із молоддю та розвитку молоді. Емпіричні дані по стану моральності студентів стануть допомогою у психопрофілактичних заходах.

У дослідженні нами були використані наступні методи: аналіз наукової літератури зарубіжних і вітчизняних вчених, систематизація, групування і класифікація, розрахунки, зіставлення фактів, узагальнення результатів, методи рівня розвитку моральної свідомості Л. Колберга, особистісний опитувальник Айзенка, опитувальник термінальних і інструментальних цінностей, методи статистичної обробки.

Теоретично визначено поняття моральної свідомості, моральних цінностей, етики, етичної сфери і розвитку, проаналізовано вплив етичної сфери на розвиток особистості, ми розглянули чинники що впливають на становлення цінностей. Проведено опис методик, оглянуто етичну сферу студентів і проведено аналіз моральних цінностей у віці ранньої юності як наявний показник рівня моральності суспільства.

Таким чином, гіпотеза дослідження була підтверджена. Моральний розвиток у ранньому юнацькому віці низький, і має відмінності за показниками віку та гендером. Студенти першого курсу проявили у більшості конвенціональний рівень моральної свідомості. Відповіді на питання давалися з очікувань сім'ї, групи або нації, не приймаючи до уваги безпосередні наслідки. Більшість досліджуваних показали конвенціональний рівень розвитку, менша частина преконвенціональний рівень моральної свідомості. У більшості досліджуваних віком 20-21 рік виявлено конвенціональний рівень розвитку

моральної свідомості. Постконвенціональний рівень виявлено у меншій групі досліджуваних. Їх відповіді було надано з точки зору індивідуальних моральних принципів, не засновуючись на загальних правилах суспільства. За статтю відповіді досліджуваних відрізнялися схильністю обирати суспільно схвальні норми і правила, а також урахування наслідків для думки оточуючих про індивіда у жінок і схильністю у чоловіків обирати за власним баченням, діючи згідно з ситуацією, поєднуючи слідування законів і порушення заради учасників ситуації.

Дослідження типів темпераменту показало що більшість досліджуваних сангвініки, з різницею у вікових групах по меланхолічному і холеричному типу.

На першому курсі важливими цінностями виявилися впевненість у собі та матеріальне благополуччя. Для студентів головними цінностями є цікава робота, продуктивність життя. Також відзначається важливість соціальних компонентів - суспільного визнання і наявності хороших вірних друзів, любов і щасливого сімейного життя. Студенти четвертого курсу вважають важливим ведення активного життя. Для них цінностями є розвиток, продуктивність життя, піклування про власне здоров'я. Головними цінностями виявилися любов і щасливе сімейне життя, а наявність вірних друзів і суспільне визнання менш важливими. Для першого курсу важливими є конкретні цінності, особисте життя, індивідуалістичні цінності, цінності дії і цінності прийняття інших людей. Досліджувані четвертого курсу визначили важливість абстрактних цінностей, професійної реалізації, індивідуалістичних цінностей, дії і прийняття інших людей.

Висвітлені у дослідженні дані мають науково-прикладне значення і дають змогу подальших досліджень особливостей розвитку етичної сфери та цінностей.

SUMMARY

The theoretical and methodological basis of the thesis is a number of scientific works of foreign and domestic psychologists on the peculiarities of the development of ethical consciousness and moral values.

The value of the study lies in the further use of the obtained data in studies of the peculiarities of the development of ethical consciousness, the possibility of use in working on the development of consulting methods, the work of specialists with youth and youth development. Empirical data on the state of morality of students will help in psychoprophylactic measures.

In the study we used the following methods: analysis of scientific literature of foreign and domestic scientists, systematization, grouping and classification, calculations, comparison of facts, generalization of results, methods of level of development of moral consciousness L. Kolberg, Eisenko's personal questionnaire, questionnaire of terminal and instrumental values statistical processing.

The concepts of moral consciousness, moral values, ethics, ethical sphere and development are theoretically defined, the influence of the ethical sphere on the development of personality is analyzed, we have considered the factors influencing the formation of values. The description of methods is carried out, the ethical sphere of students is examined and the analysis of moral values at the age of early youth as the available indicator of level of morality of a society is carried out.

Thus, the hypothesis of the study was confirmed. Moral development in early adolescence is low, and has differences in age and gender. First-year students showed a mostly conventional level of moral consciousness. The answers to the questions were given to the expectations of the family, group or nation, without taking into account the immediate consequences. Most of the subjects showed a conventional level of development, a smaller part of a pre-conventional level of moral consciousness. Most of the subjects aged 20-21 years found a conventional level of

development of moral consciousness. The postconventional level was found in a smaller group of subjects. Their answers were given in terms of individual moral principles, not based on the general rules of society. According to the article, the respondents' answers differed in the tendency to choose socially acceptable norms and rules, as well as to take into account the consequences for others' opinion of the individual in women and the tendency of men to choose in their own opinion, acting according to the situation.

The study of temperament types showed that most of the studied sanguine, with a difference in age groups by melancholic and choleric type.

In the first year, self-confidence and material well-being proved to be important values. For students, the main values are interesting work, productivity of life. The importance of social components is also noted - public recognition and the presence of good faithful friends, love and a happy family life. Fourth-year students consider it important to lead an active life. For them, the values are development, productivity of life, care for their own health. The main values were love and a happy family life, and the presence of loyal friends and public recognition are less important. For the first year, specific values, personal life, individualistic values, values of action and values of acceptance of other people are important. Fourth-year students identified the importance of abstract values, professional realization, individualistic values, actions and acceptance of other people.

The data highlighted in the study have scientific and applied significance and allow further research on the peculiarities of the development of the ethical sphere and values.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьєва Л. В. Духовные ценности подрастающего поколения как фактор стабилизации современного общества. Школа та суспільство: пошуки культуротворчої парадигми освіти : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 вересня 2009, МДПУ імені Богдана Хмельницького). Мелітополь : Друк. «Люкс». С. 167-170
2. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
3. Бех І. Д. Психологические основы нравственного развития личности : дис. д-ра психол. наук : спец. 19.00.07. Київ, 1992. 320 с.
4. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва, 1968. 464 с.
5. Болдырев Н. И. Нравственное воспитание школьников. М.: Просвещение, 1979. 289 с.
6. Боришевський М. Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. Київ : Знання, 1979. 48 с.
7. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.00 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2004. 35 с.
8. Ветров Р. Ю. Психологические условия нравственного развития старшеклассников : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. Ставрополь, 2005. 179 с.
9. Вікова психологія : навч. посібник / Сергєєнкова О. П., 176 Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасєка О. В. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

10. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М.: Апрель-Пресс ; Эксмо-Пресс, 2000. – 1007 с.
11. Голуб А.М. Формирование ценностных ориентаций молодёжи в процессе досуговой деятельности / А.М. Голуб // Вопросы психологии. – 2009. – № 4. – С. 53-57.
12. Дробницкий О. Г. Понятие морали: Историко-критический очерк / О. Г. Дробницкий. – М.: Наука, 1974. – 276 с.
13. Дружиненко Д.А., Эмоциональные аспекты морального выбора подростков в ситуации решения моральных дилемм // Вестник МГУ, серия Психология, №2, 2004. С.93-94
14. Залесский Г. Е. Психологические вопросы формирования убеждений. Москва : МГУ, 1982. 119 с.
15. Зимянський А. Р. Психологічні умови розвитку моральної самосвідомості підлітків : дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.07. Дрогобич., 2015. 189 с.
16. Каташев И. А., Линьков В. В. Критерии нравственного развития. Наука и школа. 2016. № 2. С. 196-206.
17. Кон И. С. Психология ранней юности : книга для учителя. Москва : Просвещение, 1989. 255 с.
18. Кон И. С. Социологическая психология / И. С. Кон. – М.: Московский психологосоциальный институт; – Воронеж: Изд-во НПО МОДЭК, 1999. – 560 с. – (Серия «Психологи отечества»).
19. Лебон Г. Психология народов и масс. - М.: Академический проект, 2011. - 238 с.
20. Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді / Н. Левковська // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 85–93
21. Леонтьев Д. А. Духовность, саморегуляция и ценности / Д. А. Леонтьев // Гуманитарные проблемы современной психологии (Известия Таганрогского гос. радиотехнич. ун-та), 2005. – № 7. – С. 16-21.

22. Леонтьев А.Н. Потребности, мотивы и эмоции. // Психология мотивации и эмоций / под ред. Ю.Б.Гиппенрейтер, М.В.Фаликман. - М.: ЧеРо, 2002. С.57-79
23. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. 3-е изд. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. - 575 с.
24. Леонтьев Д.А. Психология свободы: К постановке проблемы самодетерминации личности // Психологический журнал. 2000. Т. 21, №1. С.
25. Майерс Д. Социальная психология. / пер. с англ. З. Замчук. - СПб.: Питер, 2011. - 688 с.
26. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / АПН СССР ; редкол.: М. И. Кондаков (гл. ред.) [и др.] ; сост. и авт. коммент. Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. Москва : Педагогика, 1984.
27. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / Сергій Дмитрович Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
28. Марьенко И. С. Нравственное становление личности школьника. Москва : Педагогика, 1985. 104 с.
29. Молчанов С.В. Особенности ценностных ориентаций личности в подростковом и юношеском возрастах. // Психологическая наука и образование. 2005. №3. С. 16-25
30. Ольшевская Э.Н. Психологическое содержание когнитивного и эмоционального компонентов морального сознания личности студента // Ярославский педагогический вестник. – 2009, № 3. – С. 148-151.
31. Помиткін Е. О. Проблема розвитку та діагностики ціннісних орієнтацій у старшокласників. Практична психологія та соціальна робота : науково-практичний освітньо-методичний журнал. 1998. № 10. С. 10-17.
32. Рашковська В. Духовний розвиток особистості: інтеграція православ'я та освіти. Неперервна професійна освіта : теорія і практика. Київ, 2002. С. 246

33. Романюк Л. В. Дослідження цінностей в моніторингу якості вищої освіти: засоби, технології та перспективи / Л. В. Романюк // Вища освіта України. — 2009. — Дод. 4, т. IV (16). — С. 440–445.
34. Целякова О. М. Духовність і ціннісні орієнтації студентської молоді України в трансформаційному суспільстві / О. М. Целякова // Гуманітар. вісн. ЗДІА. — 2009. — № 38. — С. 222–232.
35. Чудюк Г. М. До проблеми формування моральних переконань у студентської молоді. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. Вінниця : ВАТ «Віноблдрукарня», 2010. Вип. 16. С. 309-315.
36. Шкиренко Е. В. Психологические особенности формирования духовных ценностей у будущих профессионалов. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. Москва, 2013. № 8(55). С. 367-370.
37. Яновская М. Г. Эмоционально-ценностные технологии нравственного воспитания. Киров : Изд-во ВГПУ, 1998. 93 с.
38. Berkowitz, M., & Gibbs, J. (1983) Measuring the developmental features of moral discussion. *Merrill-Palmer Quarterly*, #29, pp. 399-410.
39. Blasi A. Bridging moral cognition and moral action: A critical review of the literature // *Psychological Bulletin*. 1980. №. 88. P. 1–45.
40. Colby A., Kohlberg L. The measurement of moral judgment: V. 1. Theoretical foundations and research validation. Cambridge, England: Cambridge University Press. 1987.
41. Fischer J. M. Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility. Cambridge University Press. 1998.
42. Fischer, K. (1983). Illuminating the processes of moral development. In A. Colby, L. Kohlberg, J. Gibbs, & M. Lieberman (Eds.), *A longitudinal study of moral judgment*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 48 (Serial No. 200), pp. 97-106.
43. Gibbs, J. (1979). Kohlberg's moral stage theory: A Piagetian revision. *Human Development*, #22, pp. 89-112.

44. Kohlberg, L. (1973). Continuities in childhood and adult moral development revisited. In E. B. Baltes & K. W. Schaie (Eds.), *Lifespan developmental psychology: Personality and socialization*. New York: Academic Press.
45. Kohlberg, L., & Kramer, R. (1969). Continuities and discontinuities in childhood and adult moral development. *Human Development*, #12, pp. 93-120
46. Kohlberg, L., Levine, C., & Hewer, A. (1983). Moral stages: A current formulation and a response to critics. In J. A. Meacham (Ed.), *Contributions to human development*. (Vol. 10). Basel: Karger.
47. Kohlberg L. The development of modes of moral thinking and choice in the years ten to sixteen. Unpublished doctoral dissertation, University of Chicago. 1958.
48. Kohlberg L., Levine C., Hewer A. Moral stages: A current formulation and a response to critics // *Contributions to human development*. V. 10 / Ed. J. A. Meacham. Basel: Karger. 1983.
49. Kramer, R. (1968). Moral development in young adulthood. Unpublished doctoral dissertation, University of Chicago.
50. Krebs, D., & Gillmore, J. (1982). The relationship among the first stages of cognitive development, role-taking abilities, and moral development. *Child Development*, #53, pp. 877-886.
51. Lapsley D. K. *Moral psychology*. Boulder, CO: Westview Press, 1996.
52. Rockeach M. *The Nature of Human Values*. N.Y.: Free Press, 1973. 438 p.
53. Selman, R. (1971a). The relation of role-taking to the development of moral judgment. *Child Development*, #42, pp. 79-91
54. Turiel, E. (1998). The development of morality. In W. Damon (Series Ed.) & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (5th ed., pp. 863-932). New York: Wiley.
55. Професійне медичне об'єднання психотерапевтів, психологів та соціальних працівників <http://psychomed.nm.ru/>
56. Журнал «Шкільний психолог». <http://psy.1september.ru/>

57. Мультидисциплінарний науковий психологічний журнал "Психологічні дослідження" <http://www.psystudy.com/>
58. Журнал Frontiers in Psychology <http://journal.frontiersin.org>
59. Електронний журнал «Психологічна наука і освіта» <http://www.psyedu.ru/>
60. Американська психологічна асоціація (АРА) <http://www.apa.org>

ДОДАТКИ

Додаток А

Метод оцінки рівня розвитку моральної свідомості Л. Колберга

Дилема 1. Одна жінка захворіла на рак. Існували лише єдині ліки, які, на думку лікарів, могли її врятувати. Це був препарат, який недавно винайшов аптекар того самого міста, де жила жінка. Виготовлення цих ліків вимагало великих затрат, але аптекар у десять разів перевищував їх реальну ціну. Він витрачав на їх виготовлення 200 доларів, а продавав за 2000 доларів. Чоловік хворої жінки обійшов усіх своїх знайомих, щоб позичити грошей, але зміг зібрати тільки половину. Він сказав аптекареві, що його жінка помирає, і попросив продати ліки за наявні гроші й дозволити доплатити пізніше. Але аптекар сказав: “Я винайшов ці ліки і хочу на цьому заробити”. Випробувавши всі законні способи отримання ліків, чоловік у відчаї почав думати про те, щоб залізти в аптеку і викрасти ліки.

1. Чи має право цей чоловік викрасти ліки? Чому так або чому ні?
2. Чи зобов'язаний чоловік викрасти ліки? Чому так або чому ні?
3. Якщо цей чоловік не кохає свою жінку, чи повинен він викрадати для неї ліки? Чому так або чому ні?

4. Уявіть, що захворіла не його жінка, а випадковий знайомий. Чи повинен був би чоловік вкрати ліки для нього? Чому так або чому ні?

5. Уявіть, що захворів улюблений собака цього чоловіка. Чи повинен він вкрати ліки, щоб спасти її? Чому так або чому ні?

6. Чи повинні люди робити все, що можуть, щоб спасти життя іншим? Чому так або чому ні?

7. Крадіжка – протизаконна. Чи морально вкрати ліки? Чому так, чому ні?

8. Чи повинні люди завжди, у будь-яких випадках дотримуватись закону? Чому так або чому ні?

Дилема 2. Олені дванадцять років. Мати пообіцяла, що відпустить її на концерт рок-групи, коли вона заощадить грошей на квиток. Олена довго економила кишенькові гроші, які їй давали батьки, і їй вдалося назбирати 55 гривень (вартість квитка) і ще 25 гривень. Але потім мати передумала і сказала дочці, що та повинна витратити гроші на шкільний одяг. Олена була роздратована і вирішила піти на концерт за будь-яких обставин. Вона купила квиток, сказавши матері, що зекономила лише 25 гривень. У суботу Олена пішла на концерт, а матері сказала, що проведе вечір з подругою. Пройшов тиждень. Мати так і не дізналась про обман. Згодом Олена розповіла своїй старшій сестрі Тетяні про концерт і обман матері. Сестра вагається: розповісти матері чи ні про вчинок Олени.

1. Старша сестра повинна розповісти матері, що Олена сказала неправду, чи повинна зберігати таємницю? Чому так? Чому ні?

2. Чи повинно те, що Олена – сестра Тетяні, вплинути на рішення останньої? Чому так? Чому ні?

3. Чи можна назвати Олену поганою дочкою на підставі того, що вона вчинила?

4. Чи важливо враховувати те, що Олена сама заробила гроші? Чому так-ні?

5. Мати пообіцяла відпустити Олену на концерт, якщо вона заощадить гроші. Чи повинна вона була виконати свою обіцянку? Чому так? Чому ні?

6. Взагалі, чи слід завжди виконувати обіцянки? Чому так? Чому ні?

7. Чи важливо виконувати обіцянки, зроблені тим людям, яких, можливо, ти ніколи більше не побачиш? Чому так? Чому ні?
8. Що, на вашу думку, має бути найважливішим для матері у стосунках з дочкою? Чому?
9. В якій мірі мати повинна застосовувати свою владу у стосунках з дочкою?
10. Що, на вашу думку, дочка повинна вважати найголовнішим у стосунках з матір'ю? Чому?
11. Що б ви запропонували зробити Тетяні?

Додаток Б

Особистісний опитувальник Айзенка

Інструкція: вам пропонується кілька запитань. На кожне запитання відповідайте тільки «так» або «ні». Не витрачайте час на обговорення запитань, тут не може бути гарних або поганих відповідей, бо це не випробування розумових здібностей.

Запитання

1. Чи часто ви відчуваєте потребу в нових враженнях, для того щоб відволіктися, випробувати сильні відчуття?
2. Чи часто ви відчуваєте потребу в друзях, які можуть вас зрозуміти, підбадьорити, поспівчувати?
3. Чи вважаєте ви себе безтурботною людиною?
4. Чи важко вам відмовитися від своїх намірів?
5. Свої справи ви обмірковуєте не поспішаючи?
6. Чи завжди ви виконуєте свої обіцянки, навіть якщо це вам не вигідно?
7. Чи часто у вас бувають спади або підйоми настрою?

8. Чи швидко ви звичайно дієте та говорите?
9. Чи виникало у вас почуття, що ви нещасливі, хоча ніякої серйозної причини для цього не було?
  10. Чи правильно, що на «пару» ви здатні зважитися на все?
  11. Чи бентежитеся ви, якщо хочете познайомитися з людиною протилежної статі, яка вам симпатична?
  12. Чи буває, що ви виходите з себе, розлютившись?
  13. Чи часто буває, що ви дієте необдуманно, під впливом моменту?
  14. Чи часто вас непокоїть думка про те, що вам потрібно що-небудь робити або говорити?
  15. Чи віддаєте ви перевагу читанню книг зустрічам із людьми?
  16. Чи правильно, що вас легко зачепити?
17. Чи любите ви часто бувати в компанії?
  18. Чи бувають у вас такі думки, якими вам не хотілося б ділитися з іншими?
  19. Чи правильно, що іноді ви настільки повні енергії, що все горить в руках, а іноді відчуваєте втому?
  20. Чи намагаєтеся ви обмежити коло своїх знайомств невеликою кількістю найближчих друзів?
  21. Чи багато ви мрієте?
  22. Якщо на вас кричать, ви відповідаєте тим же?
  23. Чи вважаєте ви всі свої звички гарними?
  24. Чи часто у вас з'являється відчуття, що ви в чомусь винні?
  25. Чи здатні ви іноді дати волю своїм почуттям і безтурботно розважатися в веселій компанії?
  26. Чи можна сказати, що нерви у вас часто бувають натягнуті до краю?
  27. Чи вважаєтеся ви людиною живою і веселою?
  28. Після того, як справу зроблено, чи часто ви в думках повертаєтеся до неї і думаєте, що змогли б зробити краще?

29. Чи відчуваєте ви себе неспокійно, перебуваючи у великій компанії?
30. Чи буває, що ви передаєте слухи?
31. Чи буває, що вас сон не бере через те, що в голову лізуть різні думки?
32. Якщо ви хочете про щось довідатися, ви вважаєте за краще знайти це в книзі, а не запитати у людей?
33. Чи буває у вас сильне серцебиття?
34. Чи подобається вам робота, що потребує зосередження?
35. Чи бувають у вас напади тремтіння?
36. Чи завжди ви говорите правду?
37. Чи буває вам неприємно перебувати в компанії, де жартують один над одним?
38. Чи дратівливі ви?
39. Чи подобається вам робота, що потребує швидкодії?
40. Чи правильно, що вам часто не дають спокою думки про різні неприємності і жахи, які могли б відбутися, хоча все скінчилося благополучно?
41. Чи правильно, що ви неквапливі в рухах (дещо повільні) ?
42. Чи спізнюєтеся ви коли-небудь на роботу або на зустріч з будь-ким?
43. Чи часто вам сняться кошмари?
44. Чи правильно, що ви так любите поговорити, що не втрачаєте будь-якого випадку поговорити з новою людиною?
45. Чи турбують вас які-небудь болі?
46. Чи переживали б ви, якщо довго не могли бачитися з друзями?
47. Ви нервова людина?
48. Чи є серед ваших знайомих ті, що явно вам не подобаються?
49. Ви впевнена в собі людина?
50. Чи легко вас зачіпає критика ваших вад чи вашої роботи?
51. Чи важко вам отримати дійсне задоволення від заходів, у яких бере участь багато людей?
52. Чи непокоїть вас почуття, що ви чимось гірші за інших?

53. Зуміли б ви внести пожвавлення в нудну компанію?
54. Чи буває, що ви говорите і про речі, на яких зовсім не розумієтеся?
55. Чи турбуєтеся ви про своє здоров'я?
56. Чи любите ви пожартувати над іншими?
57. Чи страждаєте ви від безсоння?

Додаток В

Опитувальник термінальних і інструментальних цінностей

Перечень А

Терминальные ценности	Место в жизни
Активная деятельная жизнь (полнота и эмоциональная насыщенность жизни)	
Жизненная мудрость (зрелость суждений и здравый смысл, достигаемые благодаря жизненному опыту)	
Здоровье (физическое и психическое)	
Интересная работа	
Красота природы и искусства (переживание прекрасного в природе и в искусстве)	
Любовь (духовная и физическая близость с любимым человеком)	

Материально обеспеченная жизнь (отсутствие материальных проблем)	
Наличие хороших и верных друзей	
Общественное признание (уважение окружающих, коллектива, коллег)	
Познание (возможность расширения своего образования, кругозора, общей культуры, интеллектуальное развитие)	
Продуктивная жизнь (максимально полное использование своих возможностей, сил и способностей)	
Развитие (работа над собой, постоянное физическое и духовное совершенствование)	
Свобода (самостоятельность, независимость в суждениях и поступках)	
Счастливая семейная жизнь	
Счастье других (благополучие, развитие и совершенствование других людей, всего народа, человечества в целом)	
Творчество (возможность заниматься творчеством)	
Уверенность в себе (внутренняя гармония, свобода от внутренних противоречий, сомнений)	
Удовольствия (приятное, необременительное времяпрепровождение, отсутствие обязанностей, развлечения)	

Перечень Б

Инструментальные ценности	Место в жизни
Аккуратность (чистоплотность, умение содержать в порядке вещи, четкость в ведении дел)	
Воспитанность (хорошие манеры, умение вести себя в соответствии с нормами культуры поведения)	
Высокие запросы (высокие требования к жизни и высокие притязания)	
Жизнерадостность (оптимизм, чувство юмора)	
Исполнительность (дисциплинированность)	
Независимость (способность действовать самостоятельно, решительно)	
Непримиримость к недостаткам в себе и других	
Образованность (широта знаний, высокий культурный уровень)	
Ответственность (чувство долга, умение держать свое слово)	
Рационализм (умение здраво и логично мыслить, принимать обдуманые, рациональные решения)	
Самоконтроль (сдержанность, самодисциплина)	
Смелость в отстаивании своего мнения	
Чуткость (заботливость)	

Терпимость (к взглядам и мнениям других, умение прощать другим их ошибки и заблуждения)	
Широта взглядов (умение понять чужую точку зрения, уважать иные вкусы, обычаи, привычки)	
Твердая воля (умение настоять на своем, не отступать перед трудностями)	
Честность (правдивость, искренность)	
Эффективность в делах (трудолюбие, продуктивность в работе)	